

BRIGADA U SASTAVU PRIMORSKE OPERATIVNE GRUPE

Izlazak brigade iz sastava 2. proleterske divizije i marš u rajon Kolašina bili su u vezi s novim zadacima koji su predstojali brigadi. Naređenjem Vrhovnog štaba formirana je Primorska operativna grupa pod neposrednom komandom Štaba 2. korpusa.^{1*}

Nakon dolaska u Kolašin u Štabu 2. korpusa održanje sastanak sa Štabom brigade i štabovima bataljona na kojem je odano priznanje starješinama i borcima brigade za sve pobjede i napore koje su uložili vodeći borbe u sastavu 2. proleterske divizije. Tada je zakazana i smotra brigade.

Poslije sastanka u korpusu, Štab 2. divizije priredio je večeru na koju su pozvani Štab brigade i štabovi bataljona. Na pozdrave političkog komesara divizije Jove Kapičića, prvog partijskog rukovodioca 2. dalmatinske brigade, zahvalio se i odgovorio je politički komesar brigade Mate Ujević. Nekadašnja muzika brigade pri njenom formiranju, a sada vojna muzika pri Štabu korpusa, priredila je tom prilikom koncert svojim ratnim drugovima.

Pošto je brigada duže vrijeme vodila teške borbe i imala zamorne marševe, Štab korpusa i njegova intendantura poduzeli su sve da se borci bar kraće vrijeme odmore, obezbijede hranu i snabdiju municijom, oružjem, odjećom i obućom.

Osmog februara u 8 sati brigada je u Kolašinu bila postrojena za smotru koju je izvršio komandant korpusa Peko Dapčević. Poslije toga on je govorio o borbenom putu brigade i izrazio priznanje i zahvalnost borcima i starješinama brigade. U ime Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru brigadu je pozdravio njegov politički sekretar Blažo Jovanović, ističući značaj bratstva i jedinstva naših naroda u borbi protiv okupatora za oslobođenje i bolju budućnost naše zemlje.

U Kolašinu je brigada imala oko 700 boraca i starješina, a od toga oko 120 drugarica. U sastavu Primorske operativne grupe to je bila najstarija i brojčano najjača jedinica s velikim borbenim iskustvima.

1) U Zborniku, tom III, knj. 7, dok. br. 47 se vidi da su u sastav grupe ušle slijedeće jedinice: 2. dalmatinska brigada, 6. crnogorska brigada, Lovčenski NOP odred s jednim bataljonom 5. crnogorske brigade i 1. bataljon Bokeljskog NOP odreda. Predviđeno je da grupa, bude raspoređena na prostoru: Nikšić - Bileća - Trebinje - Konavle - Risan, sa zadatkom čišćenja četnika na ovom prostoru, dejstva na komunikacijama, rušenja željezničkih pruga, vršenja mobilizacije i sadejstva jedinicama 29. hercegovačke divizije.

Iz izvještaja koji je zamjenik političkog komesara brigade Tihomir Janjić uputio Centralnom komitetu KPJ 6. februara 1944. godine²⁾ vidi se da je tada u brigadi bilo 269 članova Partije u 32 ćelije (u 1. bataljonu - 59 članova, 2. bataljonu - 45, 3. bataljonu - 51, 4. bataljonu - 57, Štabu brigade - 5, kurirskoj ćeliji - 9, pratećem vodu - 17, intendanturi - 20, i brigadnoj bolnici - 7); kandidata za partiju bilo je 51 i članova SKOJ-a - 174. Imajući u vidu brojnost partijske organizacije, kandidata i članova SKOJ-a, u izvještaju piše »daje brigada po svom karakteru skoro komunistička«. Iznijeti su i podaci daje od 22. septembra 1943. godine primljeno 99 novih članova, a da je u to vrijeme poginuo 21 član Partije, a navedeno je i da je od borbi na Sutjesci do tada poginulo 68 članova Partije (ne računajući gubitke 4. bataljona koji je rasformiran poslije 5. ofanzive). Pored podataka i ocjena o političkom i kulturno-prosvjetnom radu, o vojno-stručnom uzdizanju, o radu s omladinom i na terenu i kadrovskim pitanjima data je opća ocjena da je partijska organizacija u brigadi zdrava i jaka. U ovom izvještaju data su i interesantna zapažanja o kadrovskoj situaciji - govori se o nekim slabostima u dotadašnjoj kadrovskoj politici, o potrebi razvoja vlastitih kadrova, njihovu uzdizanju i, između ostalog, piše: »daje organizacija u stanju da već i danas da 3 do 4 komandanta bataljona, desetak bataljonskih rukovodilaca partijsko-političkih«.

Već u Kolašinu izvršene su neke personalne izmjene među starješinskim kadrom u brigadi. Tako je naredbom Štaba korpusa od 7. 2. za zamjenika komandanta brigade postavljen kapetan Bruno Vuletić, za komandanta 3. bataljona kapetan Josip Grubelić, za obavještajnog oficira brigade Mate Meštrović, za zamjenika komandanta 4. bataljona poručnik Petar Vujić, za obavještajnog oficira 2. bataljona Ante Vlajčević, za zamjenika političkog komesara 4. bataljona Zlatan Sažunić. Nešto kasnije (23. 2.) za zamjenika političkog komesara brigade postavljen je Nikola Mihaljević.³⁾

POKRET NA PROSTOR STARE CRNE GORE

Već prve vijesti, krajem januara, o pokretu brigade na jug kao i obaveštenje o ulasku u sastav Primorske operativne grupe, izazvali su oduševljenje kod boraca i starješina, jer su pretpostavljali da brigada ide za Dalmaciju. Međutim, proći će još oko 8 mjeseci stalnih pokreta i borbi dok njeni borci, prvi put poslije formiranja brigade, ugledaju more i Dalmaciju.

Odmah poslije smotre u Kolašinu, brigada je otpočela s pokretom radi izvršenja novih zadataka. Marš se odvijao po etapama preko Lijeve Rijeke, Bioča (blizu Podgorice), Piperske Ćelije, Jovanovića, Mandića, Dabovića, Meoca - u stvari, brigada se kretala iznad Podgorice, Spuža, Danilovgrada, prošla pored manastira Oštroga, prešla komunikaciju Danilovgrad - Nikšić i 15. 2. stigla na prostor Dobruš - Milevići - Bogmilovići. Marš je s krćim odmorom trajao šest dana.⁴⁾ Bio je vrlo naporan ne samo zbog dužine marš-rute nego i vremenskih uvjeta: jaka kiša, susnježica i snijeg i velika hladnoća (na dijelu od Mandića do s. Meoca naišlo se na veliki snijeg koji

2) Arhiv CK SKJ, br. 6309.

3) Podatak iz zadnje rečenice ovog pasusa uzet je iz izvještaja zamjenika polit, komesara brigade iz arhiva VII, k. 846A, reg. br. 12-1/4-III.

4) Prema podacima iz dnevnika Branka Milinkovića marš je trajao 6 dana, a ne 3 dana kako se navodi u knjigama Branka Obradovića i Ljube Vučkovića.

je jako otežavao kretanje ljudstva i stoke koja je prenosila teret, pa su borci morali sami nositi teret). U selima kroz koja se kretala brigada nije bilo uvjeta da se organizuju prenoćišta, nije bilo dovoljno prostorija za smještaj niti mogućnosti za sušenje odijela i obuće. Ponekad su se po čitave čete morale smještati u kolibe u kojima je inače boravila stoka.

Kratak odmor na ovom prostoru iskorišten je u prvom redu za vojno-stručni i politički rad. Tih dana (15. 2.) rasformiran je zastavni vod, a formirana zaštitna četa brigade.^{5*} Za komandira je postavljen Joso Marinković, za komesara Šime Kursar, za zamjenika komesara Radojka Šolaja, za ekonomu Nikola Gladović, a za četnu bolničarku Marija Bilić. U bolničkom vođu brigade za vodnika je postavljen Borivoje Orelj, a za vodnog delegata Slavo Lukin. Uspostavljena je veza sa Štabom 6. crnogorske brigade, pod čiju je komandu operativno privremeno stavljena 2. dalmatinska brigada i reguliran je raspored i naredni zadaci brigade.

Osamnaestog februara 2, 3, i 4. bataljon prebacili su se u rajon Markovine, a 1. bataljon u s. Resna. Dvadesetog februara 3. bataljon je prešao u s. Trešnjevo, a 21. 2. i 2. bataljon se pomjerio u s. Bata. Tako se cijela brigada našla na prostoru koji joj je bio određen za početnu fazu njenih dejstava u duhu smjernica Štaba 2. korpusa.

Štab korpusa tražio je 14. februara da mu se do 20. februara dostave prijedlozi za odlikovanja boraca i starješina. Na tome je rađeno u svim jedinicama brigade. Pored prijedloga pisana su i detaljna obrazloženja. Prvi put je tako nešto rađeno, pa se moralo voditi računa da se nekog od zaslužnih živih i poginulih boraca ne ispusti.

ČIŠĆENJE PROSTORA OKO GRAHOVA OD OSTATAKA ČETNIČKIH JEDINICA

Na terenu Stare Crne Gore 2. dalmatinska brigada je prve borbe vodila s četnicima. U početku su je napadali u manjim grupama i to najprije njene pozadinske dijelove (bolnice i komore), a kasnije i s jačim snagama.

U toku 21. februara, na području sela Jabuke, četnici su napali dijelove 6. crnogorske brigade, kojima je krenuo u pomoć naš 2. bataljon, te su zajednički odbili taj napad.

Dva dana kasnije, grupa od 400-500 četnika izvršila je napad na 1. bataljon na položajima Živa- Kaloper (sjev. od Grahova). Poslije kraće borbe četnici su se povukli u Grahovo (računa se da su imali 5 mrtvih i 15 ranjenih). U toj borbi bataljon je imao tri teže ranjena druga: Stevu Perića, zamjenika komandanta bataljona, Dunka Cvitana-Cigu, zamj. komandira 1. čete i borca Milana Bogunovića, koji je od rana umro.⁶⁾

Dvadesetpetog februara jedna grupa četnika napala je našu komoru u selu Rokoči, kojom prilikom su poginula dva borca.^{6a)}

U toku noći 25/26. i dana 26. februara poduzeto je čišćenje terena na pravcu Grahovo - Vilusi, ali su se Nijemci i četnici odmah povukli prema Grahovu i zarobljen je samo jedan četnik.

5) Arhiv VII, k. 846. Dnevnik brigade.

6) Obrad Egić, n. d., str. 212 i 213.

6a) Isto, str. 213.

Pripreme za napad na Grahovo počele su 27. februara. Grahovo su branili dijelovi 334. njemačkog puka (oko 100 Nijemaca), oko 150 crnogorskih četnika i 50 žandara.

Grahovo je malo mjesto na putu između Nikšića i Boke Kotorske. Nalazi se na ivici Grahovskog polja (malo polje ispod planine Bijeje gore, proteže se do bokeških Gornjih Krivošija, dugačko je 4-5 km, prosječne širine 1,5 km, na nadmorskoj visini od oko 700 metara, opkoljeno je planinskim vrhovima od 1000 i preko 1000 m nadmorske visine). S istočne i sjeverne strane Grahova nalaze se brdašca Derviš i Kličevac, a sa zapadne, uz samo naselje je stijena Umac, koja je bila pretvorena u bunker. Iako malo mjesto, u to vrijeme je to za neprijatelja bilo važno uporište na komunikaciji Risan - Viluse - Trebinje i kao prirodan prilaz Boki. Grad je bio utvrđen, oko su bili betonski bunkerovi povezani podzemnim saobraćajnicama, sve je bilo opasano bodljikavom žicom i minskim poljima, rovovima, preprekama itd., a i svaka kuća u gradu je bila pripremljena za obranu. Čvrst sistem utvrđenja svojedobno su izgradili Talijani, a zatim ga usavršili Nijemci. Oni su se u Grahovu još bolje utvrdili naročito poslije dva pokušaja 6. crnogorske brigade s dijelom boraca 5. crnogorske brigade i Lovčenskog odreda da početkom februara 1944. godine (prvi napad je bio 2. februara) zauzmu Grahovo.^{7*}

Drugoj dalmatinskoj brigadi je bio pridat 1. bokeljski bataljon, a za napad na Grahovo kao ojačanje i 2. bataljon 6. crnogorske brigade i 2. bataljon Nikšićkog odreda.

U zapovijesti za napad na Grahovo određeno je da otpočne 29. februara u 22 sata i to s dva bataljona 2. dalmatinske brigade i jednim bataljonom 6. crnogorske brigade, a da bataljon Nikšićkog odreda bude u brigadnoj rezervi.^{8*} Istodobno su 1. i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade i 1. bokeljski bataljon trebali napasti i likvidirati jako neprijateljsko uporište Dragalj i Pod Han na komunikaciji Grahovo - Crkvice. Međutim, ovaj raspored i angažiranje snaga morao je biti izmijenjen, s obzirom na pojavu jakih četničkih snaga kod Čeva.

RAZBIJANJE ČETNIKA I NIJEMACA NA ČEVU

Još 27. februara crnogorski četnici (njih oko 4.000) pošli su iz Cetinja, Rijeke Crnojevića, Podgorice i Danilovgrada u četiri kolone, a hercegovački četnici (oko 1.300) od Trebinja s namjerom da zajedno s dijelovima 334. njemačkog puka napadnu i unište dijelove Primorske operativne grupe.

Dobivši vijest od komande mjesta Čevo o tome da se neprijatelj jačine 1.200 ljudi pojavio iz tri pravca i daje zauzeo Čevo, Štab 2. dalmatinske brigade je odlučio da izvuče iz borbenog rasporeda za napad na Grahovo dva bataljona (1. bokeljski i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade) i da ih usiljenim maršom uputi prema Čevu sa zadatkom da zaustave neprijatelja i obezbijedi drugim našim jedinicama napad na Grahovo.

Tako su u napadu na Grahovo, koji je otpočeo 29. februara u 22 sata sudjelovali: sa sjevera i sjeverozapada tri bataljona (2. bataljon 2. dalmatinske brigade, 2. bataljon 6. crnogorske i 2. bataljon Nikšićkog partizanskog

7) Jovo Mihaljević: »Zov Garača«, str. 46, »Narodna armija«, Beograd 1970.

8) Arhiv VII, k. 846, Dnevnik brigade.

odreda) i njihova dejstvaje objedinjavao Mate Meštrović; s juga je napadao 3. bataljon 2. dalmatinske brigade; a na pravcu Dragaš - Pod Han 1. bataljon iste brigade. Pored već iznijetog, o uvjetima pod kojima je izvođen ovaj i kasniji napadi, treba dodati da je u to vrijeme na brdima oko Grahova i u samom polju bio dubok snijeg, što je kad se dodaju škrape i dubodoline na tom terenu znatno otežavalo pokrete i manevre. Napad je trajao cijelu noć sve do jutra 1. marta. Sve jedinice nisu izvršile napad istodobno (mjesto 2. bat. 6. crnogorske morao je biti uveden u borbu 2. bataljon Nikšićkog odreda iz II ešalona). Bataljoni su stigli do iverice grada, ali ne u isto vrijeme. To je omogućilo neprijatelju da manevrom svojih snaga odbije napad. Drugi bataljon 2. dalmatinske brigade uspio je zarobiti 17 četnika. Ni 3. bataljon 2. dalmatinske brigade s juga nije uspio. On se morao povući i pomoći svom 1. bataljonu u borbi s kolonom od oko 200 talijanskih fašista iz bivše divizije »Taurinense«, koji su pošli u pomoć garnizonu u Grahovu. U toj borbi koja je vođena cijeli dan, neprijatelj je bio primoran da se izvuče uz gubitke od 15 mrtvih i oko 20 ranjenih. Zarobljena su i tri četnika. Iz 3. bataljona poginuo je potporučnik Zvonko Bašić, a 4 druga lakše su ranjena. Kad je iz Grahova krenulo pojačanje neprijatelju u Dragalju, 1. i 3. bataljon 2. dalmatinske NOU brigade morali su se povući.⁹⁾

Ovaj naš prvi napad na Grahovo nije uspio zbog toga što su neke jedinice zakasnile, te nije počeo istodobno, što je i rezerva morala biti uvedena prije vremena, što su 1. i 3. bataljon bili prisiljeni da se bore obrnutim frontom protiv fašističke kolone s juga. Ovome treba, svakako, dodati nedostatak teških oruđa (brigada je imala samo dva minobacača), utvrđenost grada, prepreke i čistinu oko njega, vrlo nepovoljne vremenske uvjete i si. Nije postignuto iznenađenje neprijatelja, a nisu u napadu ni sudjelovale sve snage, koje su prvobitno bile predviđene.

Ponovni napad na Grahovo bio je predviđen za noć 2/3. marta s nešto drugačijim rasporedom jedinica. Međutim, uoči početka napada Štab 2. dalmatinske brigade je dobio obavijest da se neprijatelj (oko 1.700-2.000 četnika) približava Trešnjevju, gdje su bili pozadinski dijelovi brigade. Zbog toga je odlučeno da se odustane od napada na Grahovo, a prema Trešnjevju hitno su upućena tri bataljona.

Neprijatelj je nastupao u tri kolone prema širem rajonu Trešnjeva.

Na dan 3. marta prema Čevu i Bati bila su dva bataljona 2. dalmatinske brigade (1. i 4), jedan bataljon 6. crnogorske, 1. bokeljski bataljon, Lovčenski i Zetski partizanski odred. Ovi bataljoni stavljeni su pod komandu Bruno Vuletića.¹⁰⁾ Bruno Vuletić je naredio bataljonima da 3. marta u 21 sat napadnu neprijatelja, da ga iznenade i unište.

U toku 3. marta 3. bataljon 2. dalmatinske brigade sa Štabom brigade marševao je prema s. Bata. Kada je saznao daje neprijateljska lijeva kolona (od oko 350 četnika) zauzela Bata, Štab brigade je naredio bataljonu da na juriš zauzme to selo. Iako je tri dana i tri noći bez prekida bio u borbi i na

9) Arhiv VII, k. 846, reg. br. 13/3, Dnevnik brigade.

10) Prema sjećanju B. Vuletića on je u samom početku ove ofanzive bio krenuo u Kolašin na oficirski kurs, ali pošto se nije uspio probiti preko r. Zete, koju su Nijemci već posjeli, vratio se u Trešnjevo, gdje je bio Štab brigade i tada je primio privremenu komandu nad grupom navedenih bataljona, koji su dejstvovali na lijevom krilu borbenog rasporeda. Napominjem da se u knjizi O. Egića »Ratni dnevnik«, str. 213, spominje daje Štab brigade 27. 2. na viši oficirski kurs pri Štabu 2. korpusa u Kolašin poslao kapetane B. Vuletića, Đ. Četnika i J. Grubelića i poručnika Jošu Durbabu.

maršu, po dubokom snijegu bataljon je iz pokreta silovito prodro u Bata i njegova prethodnica (1. četa pod komandom Berislava Buće) odmah je zarobila 20 četnika. Među zarobljenim četnicima bilo je i nekoliko oficira: kapetani bivše jugoslavenske vojske Andrija Đurašković i Blažo Klisić.¹⁰ Treći bataljon zajedno s 1. bokeljskim bataljonom razbio je tada četničku kolonu, nanio neprijatelju gubitke od 30 mrtvih i isto toliko ranjenih, dok se ostatak neprijateljske grupe dao u paničan bijeg.

Poslije ove borbe za Bata, u toku iste noći, grupa bataljona pod komandom Bruna Vuletića iznenadnim je, brzim i snažnim napadom, po dubokom snijegu, za vrlo kratko vrijeme razbila u rajonu s. Čeva neprijateljsku grupaciju od oko 2.000 četnika (to su bile njihove tzv. »srednja« i dijelovi »desne« kolone), natjerala ih u bijeg i zauzela Čevo. Neprijatelj je imao 110 mrtvih i 130 ranjenih, a zarobljeno je 85 četnika. Zaplijenjeno je 80 pušaka, 2 puškomitraljeza i dosta municije.

Ukupno, oko Bata i Čeva, neprijatelj je imao oko 150-160 poginulih, od kojih 12 oficira (među njima su bili komandant cetinjskog četničkog bataljona kapetan Ivanišević i pop Krsto Marković), ranjeno je oko 160 četnika, a zarobljeno 107.¹²⁾

U ovoj borbi od boraca 2. dalmatinske brigade poginula su tri (među njima zastavnik Mario Žunić, komandir voda u 3. bataljonu, kao i drugarica Dragica Raos, omladinski rukovodilac u 4. bataljonu, koja je bila ranjena i nešto kasnije podlegla ranama), a 7 je bilo ranjeno.

Tako je smjelim udarom bataljona 2. dalmatinske brigade, s pridatim crnogorskim jedinicama i bokeljskim bataljonom razbijena ova velika četnička ofanziva. Ovu ofanzivu četnici su planirali još u drugoj polovici februara na skupu u Podgorici, zatim su izvršili prisilnu mobilizaciju, i angažirali broječno jake snage s ciljem da razbiju i unište Primorsku operativnu grupu na ovom terenu. Razbijanjem ove ofanzive, u stvari je nanijet do tada najveći poraz crnogorskim četnicima, a mnogi od njih nisu bili zaboravili ni ranije poraze, koje im je 2. dalmatinska brigada bila nanijela, počevši od Neretve, pa kod Kalinovika, Drine, kod Kolašina, Andrijevice, Berana i drugih mjesta u 1943. godini, kao i na ovom terenu početkom 1944. godine. Uspjeh brigade imao je veliki vojnički i politički značaj u ovom dijelu Crne Gore.

Poslije ovih borbi 2. dalmatinska brigada stekla je ogroman ugled u crnogorskom narodu. Pored ispoljenog junaštva borci brigade su prednjačili i svojim odnosom prema narodu i njegovoj imovini, i to baš ovdje u ovom planinskom i vrlo siromašnom kraju i u vrijeme kada smo imali velike teškoće u prehrani ljudstva brigade. I u toku rata i poslije rata stariji Crnogorci, a i mlađi koji su čuli od njih, bezbroj puta i u raznim kontaktima sa starim borcima brigade pokazivali su koliko se dive brigadi i koliko je cijene zbog junaštva njenih boraca i njegovog odnosa prema narodu.

Jovo Mihaljević u monografiji 6. crnogorske brigade piše: »Interesantno je da je ta brigada ostavila bolji utisak na narod oko Nikšića i u Plješivcima nego Šesta, iako su u Šestoj bili samo Crnogorci. Narod je uočio razliku između boraca jedne i druge brigade. Cijenio je hrabrost Dalmatinaca, kojih su se četnici više plašili nego Šeste, zatim njihovu svijest i odnos pre-

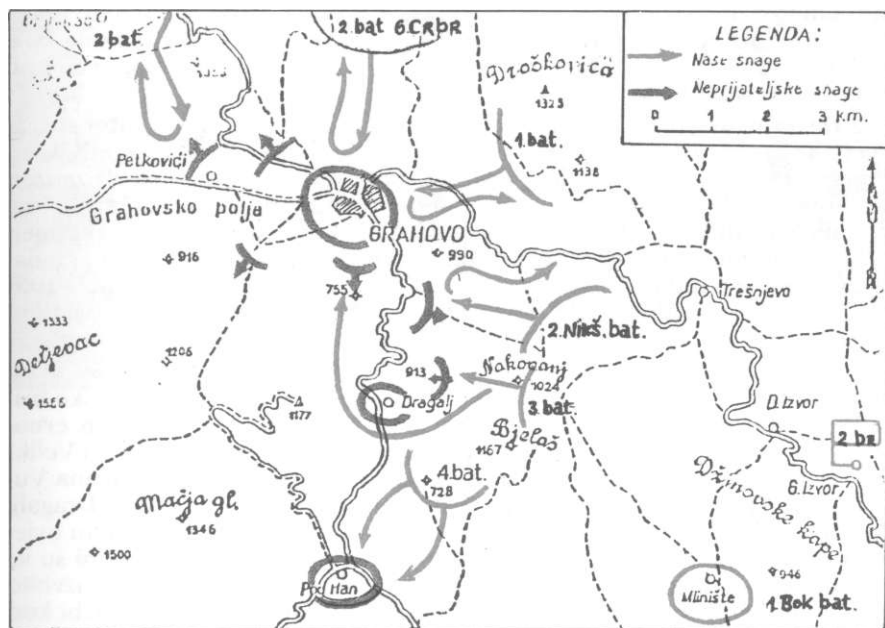
11) Obrad Egić, n. d., str. 215. Prema sjećanju B. Vuletića tada je zarobljen i jedan potpukovnik, obavještajac Draže Mihailovića za Crnu Goru.

12) Obrad Egić, n. d., str. 220.

ma stanovništvu. Cijenio je svakako i to što među Dalmatincima nije bilo ni jednog kolebljivca i pročetnički raspoloženog borca, kakvih je u Sestoj još bilo. Ali to je bilo i razumljivo kada se ima u vidu iskustvo Druge dalmatinske koje je do tada bila stekla u bitkama širom zemlje.¹³⁾

BORBE BRIGADE OKO GRAHOVA I PRODOR PREKO ZUBACA KA KONAFLIMA

Početak marta 2. dalmatinska brigada imala je četiri bataljona i 681 borca i starješinu (71 oficira, 70 podoficira i 540 boraca). Ovo je bio period kada su čete bile najmalobrojnije počevši od formiranja brigade, ako izuzmemo najteže vrijeme Sutjeske i neposredno poslije 5. neprijateljske ofanzive. U četama je bilo 16-20 boraca i starješina.¹⁴⁾ Od naoružanja

Napad na Grahovo (Crna Gora) 8. marta 1944.

Izvor: B. Obradović, n. d.

13) Jovo Mihaljević, n. d., str. 68.

14) Na četnoj konferenciji 1. čete 2. bataljona koja je održana u selu Zakurjaj 11.3. 1944. godine (u vrijeme borbi oko Grahova) po pitanju čuvanja vojnih tajni i odnosa prema narodu, netko od boraca je predložio da zbog malog broja boraca u četi ubuduće prilikom ulaska ili izlaska iz sela i pokreta ne spominjemo, na primjer: »Prva ili druga desetina naprijed«, jer tada krenu desetar, puškomitraljezac, njegov pomoćnik i eventualno još jedan borac, već da kažemo: »Zečević (ili Korčulanin) naprijed«, kako seljaci ne bi otkrili koje i kolike su nam jedinice. To je i usvojeno i to s puno razloga (jer, na primjer, Jovo Mihaljević u navedenoj knjizi »Žov Garača« piše da su članovi četničkih porodica odlazili u Grahovo i davali neprijatelju detaljne informacije o snazi i rasporedu naših jedinica oko Grahova).

je imala 534 puške, 37 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza, 8 »šaraca« i 2 minobacača.

Na dan 4. marta, kada je Štab 2. dalmatinske brigade dobio naredbu 0 jačini i sastavu Primorske operativne grupe, iz brigade su upućeni u Štab grupe Ante Vljajčević za komandira i Milo Vlahov za komesara prateće čete, upućeno je i 8 boraca za tu četvu kao i 3 borca za kurire pri Štabu grupe.⁵⁾

Sedmog marta brigada se upućuje prema Grahovu i zauzima novi raspored radi napada na to mjesto.

Osmog marta napad je počeo u 22 sata. U direktnom napadu na grad sudjelovala su tri bataljona 2. dalmatinske NOU brigade (1, 2, i dvije čete 3. bataljona) i 2. bataljon 6. crnogorske, dok su 4. bataljon 2. dalmatinske brigade i 2. nikšički bataljon imali zadatak obezbjeđenja sjuga, a 1. bokeljski bataljon bio je u rezervi. I ovaj put napad ne otpočinje istodobno. Ponavljaju se slične slabosti kao i prilikom prvog napada: zakašnjavanje nekih jedinica, nepovezanost i neusklađenost dejstva i slično. Najviše upornosti u ovom napadu pokazao je 1. bataljon i dvije čete 3. bataljona koje su zauzele položaje Milošev Vis - Bobova Ulica. Neprijatelj je uporno branio ovo utvrđeno mjesto i napad nije uspio.

Devetog marta, u 20 sati, ponavlja se napad na Grahovo s istim snagama i na istim pravcima. I ovaj put napad se izvodi po mjesečini i dubokom snijegu. Treba istaknuti daje 1. bataljon pokušao dva puta najuriš zauzeti Grahovo - naročito su se istakli komandant bataljona Dušan Vladušić i zastavnik Stevan Đapić, koji su tada ranjeni (D. Vladušić je bio teško ranjen 1 kasnije prebačen na liječenje u Italiju). Treći je bataljon izvršio svoj zadatak. Četvrti je bataljon bio iznenađen iz Dragalja pa se morao povući - tom prilikom poginuo je najbolji komandir čete Milan Vranješ. Drugi bataljon je pokušao da s južne strane preko polja pride Grahovu.⁷⁾

Poslije ovog trećeg neuspjelog napada na Grahovo, nastavlja se s pritiskom i iznuravanjem neprijatelja oko Grahova. Štab 2. dalmatinske brigade 12. marta naređuje da 2. bataljon 2. dalmatinske i 2. bataljon 6. crnogorske brigade u 20 sati izvrši napad na neprijateljske položaje Mali i Veliki Derviš - Bokšin do, a grupi od pet bataljona pod komandom Bruna Vuletića da napadnu i očiste neprijateljske položaje - brdo Vardar - Dragalj, Pod Han - Ledenice. Napad se odvijao pod vrlo teškim vremenskim uvjetima (velika hladnoća i nanosi snijega visoki 2-3 metra) i bataljoni su se morali povući na polazne položaje. Iste noći 12/13. 3. neprijatelj je izvršio napad na položaje 2. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade i u borbi kod s. Zakurjaj poginuo je komandir 2. čete Stipe Modrić.

Razlozi neuspjeha u napadima na Grahovo bili su: slabosti u organizaciji napada, izviđanju položaja, proračunu vremena za stizanje na polazne položaje itd. Međutim treba imati u vidu daje to mjesto za Nijemce bilo vrlo važno uporište.

Od Grahova su napravili veoma jako utvrđenje i borili se na život i smrt. Tamošnji četnici dobro su poznavali okolni teren, posjedovali oba-

15) Obrad Egić, n. d., str. 222.

17) Na čelu bataljona išla je jedna grupa odabranih boraca koju je vodio Todor Đujić-Bariton. Bili su ognuti u bijele plahte i uspjeli prijeći dobar dio polja neprijetečeni, ali ih je neprijatelj uočio i ubitačnom vatrom, na čistini i mjesečini, spriječio da pridu rovovima i preprekama pred gradom.

vještenja o našim snagama i žestoko se borili. Naše snage u napadu nisu uspjele postići iznenađenje, a nisu imali ni teških oruđa.¹⁸⁾

Borci 2. dalmatinske brigade u zasjedi kod Grahova u Crnoj Gori, u proljeće 1944. godine

I pored toga što nisu zauzeli Grahovo, borci 2. dalmatinske brigade i pridatih jedinica, u ovim vrlo teškim i napornim borbama, pokazali su izuzetne primjere izdržljivosti, činili ogromne napore, pokazali junaštvo i neviđenu upornost u jurišima (posebno primjeri 1. i 3. bataljona). U tim i kasnijim borbama oko Grahova, sve do pred kraj marta brigada je nanijela neprijatelju znatne gubitke, uspjelo ih se satjerati u žice Grahova i izolirati ih.

Noću 12/13. marta stigao je u sastav 2. dalmatinske brigade iz 29. hercegovačke divizije 3. bataljon 1. dalmatinske brigade (koji je još juna 1943. godine zajedno s 10. hercegovačkom brigadom krenuo za Hercegovinu gdje se borio čitavo ovo vrijeme) i od sada nosi naziv 5. bataljon. Imao je ukupno 101 borca (među njima i 10 Talijana). Iako relativno malog brojnog

18) Kako navodi Jovo Mihaljević u knjizi »Zov Garača« (str. 116) 6. i 10. crnogorska brigada uz podršku artiljerije zauzela je Grahovo poslije dvije noći napada tek 21. listopada (a to je vrijeme kada su već bili oslobođeni Trebinje, Dubrovnik, Konavle i dr.).

stanja i slabije naoružan, bataljon je predstavljao solidnu borbenu jedinicu s iskusnim kadrom.¹⁹⁾

Četrnaestog marta Štab Primorske operativne grupe odredio je novi raspored brigadi i pridatim jedinicama.²⁰⁾ Tako jedna grupa bataljona (3. i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade i 1. i 2. bokeljski bataljon) odlazi na prostor Bročanac - Vilusi - Špila sa zadatkom da zatvori pravce od Bileća, Trebinja i Grahova. Druga grupa sastavljena od 1, 2, i 5. bataljona 2. dalmatinske brigade dobila je zadatak da s prostora Grahovo - Bojanje brdo čisti teren od četnika i drži u blokadi grahovski garnizon. Na tim prostorima obje su grupe vodile manje borbe i ostale sve do 29. marta.

Po naređenju Štaba Primorske operativne grupe 29. marta, sektor oko Grahova preuzeli su dijelovi 29. hercegovačke divizije i dva bokeljska bataljona, a 2. dalmatinska brigada upućena je na komunikaciju Nikšić - Danilovgrad s tim što je jedan bataljon ostavila na pravcu Nikšić - Vilusi. Istog dana brigada je dobila za popunu 150 boraca Crnogoraca, koji su raspoređeni u 1, 2, i 3. bataljon. Četvrti bataljon je vodio borbu s neprijateljem u Katunskoj nahiji i imao jednog poginulog i 3 ranjena borca, a 5. bataljon je vodio manju borbu na prostoru Krnja Jela - Bobova Ulica i imao tri lakše ranjena druga.

Dolaskom 5. bataljona u mjesecu martu i navedene grupe boraca iz Crne Gore, brojno stanje 2. dalmatinske brigade se povećalo i ona je 1. aprila imala 915 boraca i starješina.

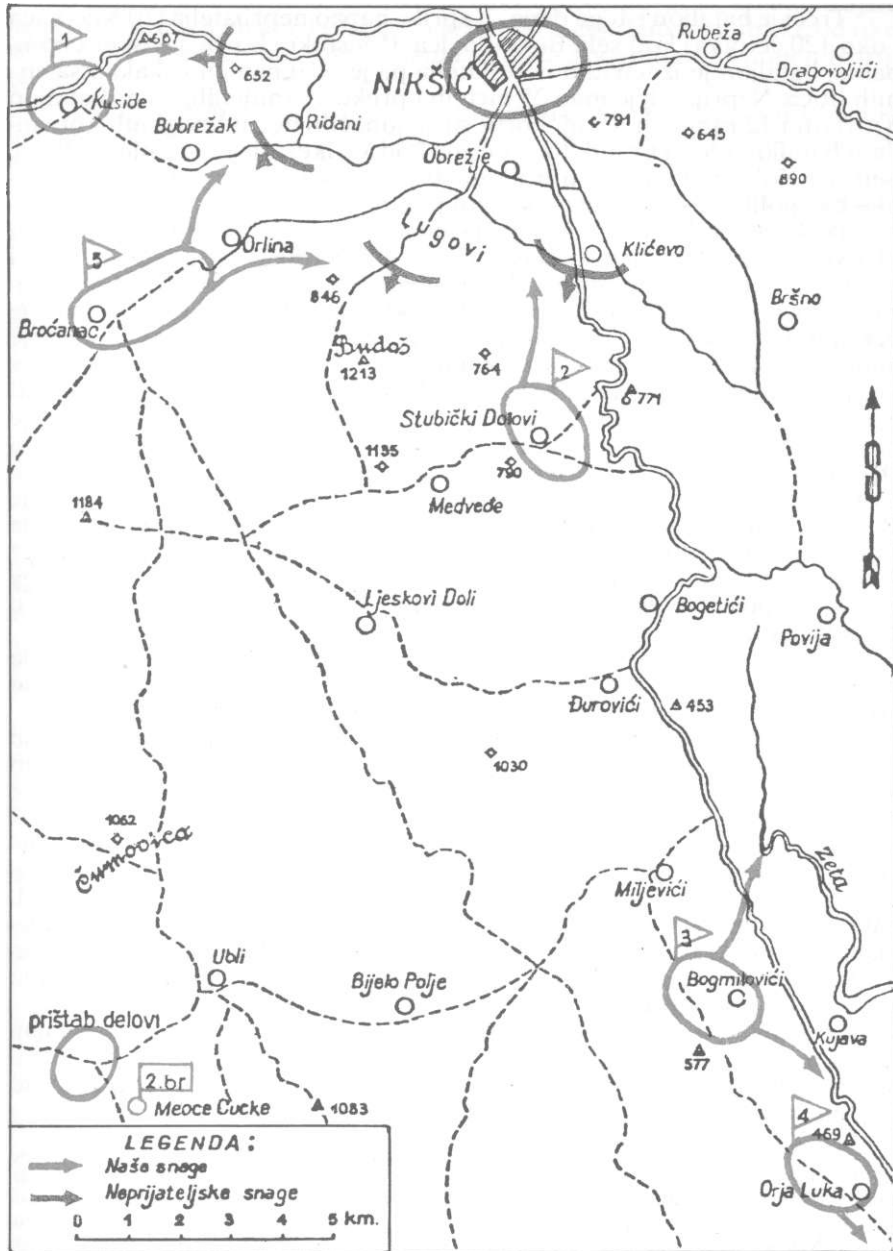
DEJSTVA BRIGADE NA KOMUNIKACIJI NIKŠIĆ - DANILOVGRAD

Izbivši na komunikaciju Nikšić - Danilovgrad brigada je ugrozila i djelomično blokirala ova dva jaka uporišta i prekinula vezu između njih. Od 2. do 10. aprila brigada je čvrsto držala pod kontrolom ovu komunikaciju. U to vrijeme, pored niza manjih borbi, vođene su i dvije značajnije i vrlo uspješne borbe.

Drugi bataljon je 2. aprila napao Nijemce i četnike na prostoru sela Stubice. Napad na neprijateljske bunkere i utvrđenja izvršenje noću, iznenadno, jurišem i bombama. Borba je bila žestoka i trajala je cijele noći. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i 7 ranjenih. Drugi bataljon je imao jednog poginulog druga i dva lakše ranjena. Sutradan ujutro, 2. četa 5. bataljona, koja se nalazila u rajonu s. Stubica u zasjedi s lijeve strane komunikacije prema Danilovgradu, uništila je jedan njemački automobil i ubila vozača, a zatim je vodila borbu s većom grupom četnika i tom je prilikom poginuo komandir čete Ilija Grčić.

19) U 5. bataljonu komandant je bio Vinko Novak, komesar Ante Jerkin, zamjenik komandanta Martin Čule, zamjenik komesara Svetozar Prijčić, intendant Vujo Radić, referent saniteta Slavica Martinović i omladinski rukovodilac Vinka-Gara Sesardić. U prvoj četi komandir je bio Stanko Barbir, komesar Franjo Grujica, zamjenik komandira Milenko Sumić i zamj. komesara Gašpar-Longo Kaloper. U drugoj četi: komandir Ilija Grčić, komesar Ante Beban, zamjenik komandira Nikola Borović i zamjenik komesara Jakov Roguljić. U trećoj četi komandir je bio Joso Glavina, komesar Jovo Tišma, zamjenik komandira Mate Žarinić i zamjenik komesara Ljubo Lalić. (O. Egić, n. d., str. 228.

20) Arhiv VII, k. 397, reg br. 7/1. Naređenje Štaba Primorske operativne grupe od 14. III 1944.

Napad na Danilovgrad - Niškić 30. marta 1944.

Izvor: B. Obradović, n. d.

Treći je bataljon istoga dana, 2. aprila, napao neprijatelja (70 Nijemaca i oko 120 četnika) kod sela Bogmilovića. U žestokoj borbi, jurišem i bombama, bataljon je iznenadio neprijatelja pa je ovaj panično skakao sa strmih litica/Neprijatelj je mao 25 mrtvih i preko 30 ranjenih, a naš bataljon 6 mrtvih i 12 ranjenih. U toj borbi su se junačili, borili i poginuli komandant bataljona Jovo Četnik (iz s. Cetine kod Vrlike), njegov zamjenik Pavić Selić (iz Kolašina) i puškomitraljezac Ivan Šalov (iz Marine kod Splita, ranije bio politički komesar ovog bataljona).

Desetog aprila uvečer izveden je napad na Danilovgrad (u kome je bilo 110 Nijemaca, 100 talijanskih fašista i oko 400 četnika). U napadu su pored 6. crnogorske brigade sudjelovala i dva bataljona (3. i 4) 2. dalmatinske brigade. Borba je trajala od 21,00 sati do 3,00 sati ujutro 11. aprila. Četvrti je bataljon uspio izvršiti postavljeni zadatak da zauzme Glavicu i gonio je neprijatelja do ivice grada. Treći bataljon je izvršio napad na određene položaje, a budući da bataljoni 6. crnogorske brigade, koji su trebali napadati desno od njega, nisu na vrijeme krenuli u napad, morao se izvući poslije duge borbe pod snažnom vatrom, uz gubitke od 7 ranjenih. I u napadu na Danilovgrad ispoljile su se neke slične slabosti, kao i ranije pri napadu na Grahovo: napad nije počeo istodobno, nije postignuto iznenađenje, bilo je slabo sadejstvo, a prije svega nedostajalo je teško naoružanje za napad na ovako utvrđena mjesta. Napad je ponovljen i noću 11/12. aprila, ali bez uspjeha. Očigledno je, da u takvim okolnostima (u prvom redu zbog toga što se nije posjedovala teška artiljerija) nije bilo realno očekivati uspjeh u napadu na Danilovgrad.

Poslije ovog neuspjelog napada na Danilovgrad, neprijatelj je težio da po svaku cijenu oslobodi komunikaciju Danilovgrad - Nikšić, pa je stalno vršio ispade i napade, čas iz jednog, čas iz drugog grada.

Sedamnaestog aprila oko 300 Nijemaca s 3 tenka iz Nikšića napali su kod Stubice položaje 2. bataljona 2. dalmatinske NOU brigade s namjerom da ga razbiju i da se probiju do Danilovgrada. Bataljon je uspio da poslije žestoke borbe zaustavi ovaj neprijateljski prodor.²⁰

Slijedećeg dana (18. 4), dvije neprijateljske kolone pošle su iz Danilovgrada i Nikšića jedna ususret drugoj. Iz Nikšića je krenulo 400-500 neprijateljskih vojnika s 3 tenka i 4 haubice, ali su ih zaustavili i odbacili 2. i 1. bataljon 2. dalmatinske brigade. Kolonu iz Danilovgrada od oko 700 Nijemaca i četnika s 4 tenka i 4 haubice zaustavili su 3. i 4. bataljon 2. dalmatinske brigade i vodile s njom borbu sve do noći kada su se po naređenju izvukli ka selu Dobrušu. U tim borbama 3. bataljon je imao 2 poginula.

Sutradan, 19. aprila, mnogo jače snage (700-800) neprijateljskih vojnika, 6 tenkova, 6 haubica i više minobacača) napale su od Nikšića 1. i 2. bataljon, koji su vodili borbu cijeli dan. Štab brigade je u 19,30 sati naredio bataljonima da se povuku.

21) Drugi bataljon je u prvoj polovici aprila, poslije zauzeća Stubice, vodio manje borbe s četnicima, koji su branili prilaze Nikšiću, i svaki put je uspijevaao da ih satjera u žice. U neobjavljenom dnevniku Branka Milinkovića pod datumom 7.4. pored ostalog je zabilježeno: »Englezi bombardovali Nikšić«. Milinković se sjeća da je toga dana naletjelo nekoliko aviona. Četnici, koji su pripucavali i bili na položajima prema nama, misleći da se radi o njemačkim avionima počeli su se veseliti i svašta nam dovikivati, ali su se ubrzo umirili i doživjeli šok kada su avioni počeli bombardirati Nikšić. Ni mi u prvi mah nismo znali čiji su avioni dok nisu počeli s bombardiranjem. Tada smo shvatili da su saveznički i nastala je radost i oduševljenje, jer smo prvi put u toku dugog ratovanja gledali kako i Nijemce i četnike tuče avijacija.

U ovim borbama na komunikaciji Nikšić - Danilovgrad, koje su trajale prvih dvadeset dana aprila, brigada je nanijela neprijatelju gubitke od oko 40 mrtvih i 65 ranjenih vojnika, a sama je imala 3 poginula i 14 ranjenih drugova.

Poslije ovih borbi brigada je raspoređena oko Nikšića, radi blokade ovog garnizona. Tu je ostala sve do 5. maja, vodeći manje borbe s četnicima.

Dvadeset i četvrtog aprila, iz prištapskih dijelova 2. korpusa u brigadu je stiglo pet njenih starih boraca (3 podoficira, 1 oficir i zastavnik Spasenije Baijić, referent saniteta 3. bataljona).

Prvi maj je svečano proslavljen u svim jedinicama i mjestima gdje su se one nalazile, i to održavanjem zborova i priredbi. Tako je, naprimjer kod škole u Velimlju u 9 sati održan zbor naroda na kome su govorili komandant brigade Obrad Egić, komesar 4. bataljona Augustin Jukić i major Erick Dryke, šef engleske misije pri Štabu Primorske operativne zone.²²⁾

BORBE NA KOMUNIKACIJAMA I ŠIREM PROSTORU OKO VILUSA

Zbog novonastale situacije i pritiska neprijatelja na cijeli prostor koje je kontrolirala Primorska operativna grupa, Štab grupe je naredio da se 2. dalmatinska brigada pomjeri na širi prostor Grahovo - Vilusi i smijeni jedinice 12. hercegovačke brigade, a da dotadašnje položaje 2. dalmatinske brigade preuzme 6. crnogorska brigada. Šestog maja je počelo pomjeranje brigade na nove položaje.

Vilusi, malo mjesto na raskršnici puteva koji povezuju Nikšić, Grahovo, Trebinje i Bileća, predstavljalo je tada važan centar slobodnog teritorija. Neprijatelj je u toku narednih pet mjeseci stalno pokušavao da ga zauzme i raščisti komunikacije, vršeći ispaide i napade iz okolnih garnizona, ali u tome nije uspio.

Rasporedom svojih bataljona 2. dalmatinska brigada zatvorila je sve pravce koji su vodili ka Vilusima. Bataljoni su poduzimali akcije izviđanja i čišćenja terena od četničkih grupa. Od značajnijih borbi u tom periodu treba spomenuti borbu koju je 2. bataljon vodio 10. maja na prostoru s. Pišteti i s. Droškovica s Nijemcima i četnicima, u kojoj je bataljon imao 2 poginula i 3 ranjena borca. Veća akcija protiv četničkih grupa bila je 12. i 13. maja i u njoj su sudjelovali 1, 3, i 5. bataljon 2. dalmatinske brigade i 1. i 2. bokeljski bataljon. Tada su ovi bataljoni napali jače četničke snage i očistili od njih Donju i Gornju Lastvu, Nudo i napali na četničke položaje u s. Orahovice, odakle su četnici pobjegli u Trebinje. Prvi i 3. bataljon 2. dalmatinske brigade organizirali su napad i produžili gonjenje neprijatelja, 14. i 15. maja, preko Konjskog i Željeve i preko Bijele Gore (jačina neprijatelja je bila oko 200 Nijemaca i oko 800 četnika). Nekoliko dana kasnije, 19. maja, Nijemci i četnici jačine 400-500 vojnika napali su dijelove 3. bataljona koji su se nalazili na položajima oko s. Necvijeća,^{22a)} ali je neprijatelj odbijen i imao je gubitke od 2 mrtva i 7-8 ranjenih. Dana 21. i 22. maja 1. i 3. bataljon napali su Nijemce i četnike ispred svojih položaja kod s. Grab,

22) Obrad Egić, n. d., str. 238.

22a) Obrad Egić, n. d., str. 242.

odnosno s. Željeva, potisnili ih i odbacili. U tim borbama 1. bataljon je imao 4 ranjena, od toga 3 drugarice, a 3. bataljon nije imao gubitaka.

Najteža borba je vođena 28. i 29. maja. Prvog dana, neprijateljska kolona od oko 700 Nijemaca, četnika i ustaša napala je na položaje 3. bataljona. Napad ove kolone iz Trebinja podržan je jakom artiljerijskom vatrom i borba je vođena cio dan. Neprijatelj nije uspio ovladati našim položajima, pretrpio je gubitke od 17 mrtvih, oko 30 ranjenih i 1 zarobljenog, te se padom mraka povukao ka Trebinju. Sutradan, rano u zoru, neprijatelj jačine oko 1000 vojnika (Nijemci, ustaše i četnici) ponovo napada položaje 3. bataljona uz jaču artiljerijsku podršku. Bataljon je vodio borbu cijeli dan, a u sumrak ga je trebao smijeniti 4. bataljon, ali pošto to nije bilo moguće, jer je i ovaj vodio manje borbe u rajonu Konjskog, 3. bataljon je morao produžiti borbu i slijedeće noći i sutradan, 30. maja, kada ga je navečer smijenio 4. bataljon. Neprijatelj je iskoristio ovu smjenu jedinica i 31. maja iznenadio 4. bataljon, koji se pod borbom počeo povlačiti prema Vilusima. U toj borbi bataljon je imao 4 poginula i 6 ranjenih (od kojih su dva podlegla ranama). Štab 2. dalmatinske brigade je uz angažiranje pratećeg voda i protunapadom 4. bataljona, uspio zaustaviti neprijatelja i spriječiti njegov dalji prodor.

Prvi bataljon je 28. maja izveo jednu vrlo uspješnu akciju. Saznavši da se jedna kolona od 80 Nijemaca kreće komunikacijom Gruda - Mrcine - Trebinje, bataljon joj je u toku noći postavio zasjedu kod sela Mrcine, gdje ju je sačekao iznenadnom i jakom vatrom i razbio je sasvim. Tom prilikom neprijatelj je imao gubitke: poginula su 3 oficira (kapetan, poručnik i potporučnik) i 22 vojnika i oko 40 ranjenih. Naš bataljon nije imao gubitaka, a zaplijenio je 2 teška minobacača, 2 mitraljeza, 3 mašinke, 3 pištolja i dosta municije i uništio jedan njemački kamion. Za ovaj uspjeh bataljon je pohvaljen od Štaba brigade.²³⁾

U ovim akcijama 2. dalmatinska brigada pojavila se pred Konavlima. Brigada se 28. svibnja prvi put povezuje u s. Mrcine s partijskom organizacijom iz Konavala i Konavljanskim partizanskim odredom, koji je zajedno s 1. bataljonom uzeo učešća u borbi protiv Nijemaca.

NAPAD NA BILEĆA I AKTIVNOSTI BRIGADE U TOKU MJESECA JUNA

Radi proširenja slobodnog teritorija na granici Crne Gore i Hercegovine, Štab 29. hercegovačke divizije naredio je 31. maja. Štabu 2. dalmatinske brigade da s dva bataljona (1. i 3) i 4. bataljonom 12. hercegovačke brigade oslobode Bileća (u kome se nalazilo oko 1000 četnika). Napad na četnički garnizon izveden je istoga dana uvečer u 22,30 sati. Neprijatelj je potisnut s vanjske obrane grada, a 3. bataljon je uspio prodrijeti duboko u grad. Budući da nije bilo dovoljnog sadejstva s ostalim bataljonima, koji nisu uspjeli prodrijeti u grad, naređeno je da se bataljoni još prije svanuća puvuku na pogodne položaje oko Bileća. U ovom se napadu nije uspjelo jer je trebalo prijeći veliki prostor do Bileća, nije se moglo izvršiti potrebno izviđanje niti pravodobne pripreme za napad, a u toku napada izostalo je sadejstvo jedinica. U ovom napadu neprijatelj je imao 10 mrtvih i oko 15

23) Arhiv VII, k. 846, Dnevnik brigade.

ranjenih. Iz 1. bataljona je poginuo komandir 2. čete Ilija Budimir-Jelić, koji je bio predviđen za zamjenika komandanta bataljona, a iz 3. bataljona komesar 2. čete Blaž Amižić. Bio je predviđen napad za slijedeću noć 1/2. juna, ali se od istoga odustalo, jer se u toku dana dobilo obavještenje da je u Bileće kao pojačanje stiglo oko 400 četnika iz Nevesinja, a primijećeni su i pokreti Nijemaca od Gacka ka Bileći.

Na dan 1. juna 2. dalmatinska brigada je brojala 910 boraca i starješina (od toga je bilo 36 oficira, 86 podoficira, 43 komesara - odnosno partijsko-političkih rukovodilaca i 746 boraca).²⁴⁾

U to vrijeme partijska organizacija u brigadi imala je 320 članova u 31 partijskoj jedinici (ćeliji), bilo je 297 drugova i 23 drugarice, po socijalnom sastavu bilo je 163 seljaka, 134 radnika, 23 intelektualca i drugih. Kandidata za članove Partije bilo je 40, a članova SKOJ-a ukupno 240. Ovi brojevi podaci dati su u izvještaju koji je uputio Centralnom komitetu KPJ 20. maja 1944. zamjenik političkog komesara brigade Nikola Mihaljević,²⁵⁾ kao i u izvještaju koji je 5. 6. 1944. uputio Centralnom komitetu KPJ Politodjel Primorske operativne grupe.²⁶⁾

Govoreći o pitanju kadrova, u izvještaju zamjenika političkog komesara brigade piše, između ostalog, da u brigadi ima oko 20 četnih i bataljonskih rukovodilaca koji bi mogli primiti nove dužnosti, da je bio izvjestan broj četnih i bataljonskih rukovodilaca, koji su svoje dužnosti prerasli, da su u brigadi počeli održavati vojni i politički kurs, na koji su izvukli jedan broj tih rukovodilaca, a da su na njihovom mjestu postavili nove ljude.

Politički (u stvari partijski) kurs pri brigadi počeo je još 18. aprila u Vitasovićima, održana je prva tema »Ekonomski razvitak društva«, ali je počela borba (s ranije spomenutim kolonama Nijemaca i četnika iz Danilovgrada i Nikšića), pa je izvršen pokret za s. Dobruš. Sutradan je izvršen pokret za Pašine Vode, pa za Kunak i Pržno, a slijedećeg dana za Župu (smjestili se u s. Liveroviće), 22. 4. u Risji do, 25. 4. u Ivanje, a tek 10. maja stiglo se u Viluse, gdje je produžen rad kursa. Na kursu je bilo oko 15 drugova i drugarica. Od tema, pored već navedene, proučavalo se: razvitak radničkog pokreta, Teorija Partije, Organizaciono pitanje Partije, O diktaturi proletarijata, Nacionalno pitanje (i posebno nacionalno pitanje u Jugoslaviji), Seljačko pitanje, Strategija i taktika, O fašizmu, Oslobođilački rat, AFŽ, SKOJ, Struktura i razvoj naše vojske. Metod rada bili su: predavanje, rad po kružocima, ispitna konferencija po svakoj temi, u međuvremenu se kolektivno ili individualno čitala literatura (napisi i govori druga Tita objavljeni u »Proleteru« i »Borbi«, knjige »Pregled političke ekonomije«, »Kako je čovjek postao divom«, »Materijalističko shvatanje historije«, »Anti-Diihring«, »Osnovi lenjinizma«, »Historija SKP(b)«, brošura G. Dimitrova »O kadrovima« i dr.). Predavači na kursu bili su: Nikola Gažević, rukovodilac polit odjela POG, Mate Ujević, politički komesar 2. dalmatinske brigade, Zdenko Cvrle i još neki drugovi. Kurs je završen 30. maja, najprije sastankom komesara brigade s nastavnicima i rukovodiocima kružoka (na kojem je bilo riječi o uspjehu kursista i potrebi održavanja novog partijskog kursa i na kome je za rukovodioca novog kursa izabran Branko Milinko-

24) Arhiv VII, k. 846, Dnevnik brigade.

25) Zbornik, tom IX, knj. 6, dok. br. 28.

26) Isto, dok. br. 46.

vić) i zatim završnom konferencijom. Sutradan su kursisti dobili raspored i otišli na nove dužnosti.²⁷⁾

Vojni (u stvari oficirski) kurs otpočeo je u isto vrijeme kada i partijski kurs. Imao je isto oko 15 kursista. Isto se premiještao kao i partijski kurs da bi završio s radom u Vilusima. Imao je svoj program rada, a jednom prilikom su i zajednički s partijskim kuršom proučavali materijal. Predavači su bili iz Štaba POG i Štaba brigade.^{27a)}

U svom izvještaju za period februar-maj, zamjenik političkog komesara 2. dalmatinske brigade dao je pozitivnu ocjenu o općem stanju u brigadi, 0 partijsko-političkom radu, vojno-stručnom radu, kulturno-prosvjetnoj djelatnosti, radu sanitetske službe i dr.²⁸⁾ Iznio je teškoće u općoj opskrbi brigade jer su: »Stanovnici ovog kraja veoma siromašni, a sam kraj je pasivan«. ^{2^} Dolaskom u širi rajon Vilusa situacija u pogledu snabdijevanja se poboljšala, jer je počelo pristizati nešto odjeće i živežnih namirnica iz savezničke pomoći. Na Vilusima i oko njih u svim je jedinicama intenziviran partijsko-politički rad, kulturno-prosvjetni rad, vojno-stručna obuka, još bolje smo se povezali s narodom i djelovali na terenu.

Prvih dana juna nije bilo borbi. Sedmog juna formiranje izviđački vod brigade, kojim je rukovodio obavještajni oficir, a po bataljonima su formirane izviđačke desetine. Istoga dana iz sastava brigade je izašao pridati 4. bataljon Šeste crnogorske brigade, a njegove položaje kod Lapov dola je preuzeo 5. bataljon 2. dalmatinske brigade.

Devetog juna njemačko-četničke snage (njih 700) izbile su na komunikaciju Cevo - Trešnjevo, zbog čega su 1. i 3. bataljon 2. dalmatinske brigade pod komandom Bruna Vuletića upućeni da napadnu neprijatelja na prostoru Trešnjeva. Bataljoni su 10. juna uvečer napali neprijatelja, razbili ga 1 protjerali prema Čevu.

27) Podatke o partijskom kursu dao je Branko Milinković na osnovi zabilježaka iz svoga dnevnika. U proljeće 1944. godine Štab brigade uputio je na viši partijski kurs u Andrijevicu, kojeg je organizovao PK KPJ za Crnu Goru, Jozu Tomaševića, Ivu Mršu, Zdenka Cvrlju i Božidara Drezgu. Nakon povratka s kursa oni su bili uključeni u rad kursa u Vilusima.

27a) Podatke o oficirskom kursu dao je Pajo Mrkić koji se sjeća daje sa Stevanom Đapićem bio na tom kursu, daje predavač bio Jovičević iz Štaba grupe, da su neka predavanja držali Đuro Četnik, Josip Grubelić i drugi.

28) Za ilustraciju ovog rada daju se podaci o broju sastanaka, predavanja i dr. za veljaču, ožujak i prvu polovicu travnja u 1. četi 2. bataljona. Održano je 9 teoretskih sastanaka čelije (O ekonomskom razvitku društva, Seljačkom pitanju, Partiji, O demokraciji, O fašizmu, 1 dr.), 3 organizaciona sastanka i 3 izvanredna sastanka part. čelije (u vezi borbenih akcija), 2 organizaciona sastanka aktiva SKOJ-a i 2 teoretska sastanka tog aktiva (proučavan list »Omladinski pokret«), 5 političkih sati (o deklaraciji AVNOJ-a, godišnjici Crvene armije i dr.), 4 kulturna predavanja (općeobrazovna - O postanku zemlje, Osnovni pojmovi iz zemljopisa, Klimatski pojasevi i život u njima i Evropi); 8 vojnih sati (Izvaci iz Ratne službe, O pješadiji, O otvaranju vatre, O straži, Nastava gađanja, Opis puške i puškomitraljeza i dr. Ove satove su držali: Milan Rimac, Todor Dujić i Tode Colović); 5 četnih konferencija po unutrašnjim pitanjima (jedna od njih posvećena novim borcima), i konferencija sa seljacima u s. Zagora gdje je formiran NOO; izdana su 2 broja džepnih novina; jednom prilikom komandant je brigade govorio pred bataljonom (9. 4) itd. Slično je rađeno i u drugim četama i bataljonima. Sve se to odvijalo u jeku žestokih borbi, u uvjetima slabog smještaja i prehrane, stalnih pokreta preko planina, zime, hladnoće i t. si.

29) Prema oper. dnevniku 2. korpusa saveznici su spustili padobranima iz aviona 10. 4. nešto hrane, odjeće i dr. (od toga smo nešto dobili u maju), a tek krajem augusta i početkom septembra nešto više hrane i odjeće spustili su u Velimlje.

Dvadeset i trećeg juna iz brigade je otišlo preko 50 rukovodilaca u Dalmaciju da bi preuzeli razne vojne i političke dužnosti u novformiranim dalmatinskim jedinicama.³⁰

U brigadi je tada izvršeno dosta kadrovskih promjena: za političkog komesara brigade postavljen je Zlatan Sažunić, za komesara 1. bataljona Branko Periša, za komandanta 4. bataljona Nikola-Nina Novaković, za zamjenika komesara 4. bataljona Bogdan Marjanović, za sekretara brigadnog komiteta SKOJ-a Neda Miloš itd.

Dvadeset i trećeg juna u brigadu je stupilo 30 boraca, i to 11 iz Konavala i Dubrovačkog primorja i 19 iz okolice Cetinja.

Dvadeset i četvrtog juna, četiri bataljona 2. dalmatinske brigade (1, 2, 3, i 5.) i jedan bataljon 6. crnogorske brigade, izvršili su uvečer iznenadan napad na neprijateljska uporišta na komunikaciji Bileća - Trebinje. Istodobnim napadom neprijatelj je razbijen i imao je gubitke od 9 mrtvih i 45 ranjenih, a zaplijenjeno je 10 pušaka, 26 konja i veće količine živežnih namirnica. Slijedeće večeri bataljoni su se povukli na ranije položaje. Treba istaknuti da su u ovom napadu bataljoni vrlo dobro organizirali prebacivanje preko rijeke Trebišnjice.

DRUGA DALMATINSKA POSTAJE PROLETERSKA BRIGADA

U prvih petnaest dana jula nije bilo značajnijih borbi, osim što su vršena izviđanja i osmatranja neprijatelja. U jedinicama se odvijala redovna vojna obuka, vojno-politička nastava, organiziran kulturno-prosvjetni rad, održavane priredbe s narodom, pružena pomoć partijskim organizacijama na terenu.

Tih dana se desilo da se iznad Vilusa - Petrovića po povratku sa zadatka srušio jedan američki četveromotorni avion, iz kojega je iskočilo padobranima 11 avijatičara, oni su pronađeni, bili nekoliko dana u Štabu brigade, zatim prebačeni na aerodrom Ivanje, a odatle otišli u Italiju.³¹⁾

Sedmog jula krenula je iz brigade delegacija od 5 drugova i drugarica za Kolašin na proslavu 13. jula - dana ustanka crnogorskog naroda, gdje su, pored ostalog, prisustvovali zasjedanju ZAVNO za Crnu Goru i Boku, a Branko Milenković je govorio na narodnom zboru u ime Primorske operativne grupe.

Devetog jula došla je nova grupa za popunu brigade od deset boraca iz Konavala.

31) U Vojno-istorijskom institutu postoji dokumenat, koji je zamjenik političkog komesara brigade uputio Štabu 8. korpusa. Navedeno je da se s partijskim karakteristikama upućuju: Mate Meštrović, Josip Grubelić, Jošo Durbaba, Petar Trutin, Paško Mijan, Zlatan Sažunić, Mladen Živković, Jure Šupe, Todor Đujić, Milan Rimac, Stevo G. Opačić, Todor Letunica, Boško Maglov, Stevo A. Opačić, Simo Marinković, Berislav Buća, Jere Belamarić, Božidar Drezga, Petar Sladić, Boško Knežević, Dušan Grbić, Ivan Vrekalo, Luka Tanjga, Gašpar Kaloper, Zdenko Cvrlje, Mirko Poljičak, Stanko Boban, Lazo Vukmirović, Marko Kovačić, Ante Krnić, Ivan Pervan, Ante Buljan, Nikola Dmitrović, Stjepan Bodrožić, Zvonko Bašić, Milan Macura, Milan Vagić, Vice Peović, Luka Škrbić, Jerko Čaleta, Vladimir Pavlić, Đuro Miljković, Milenko Sumić, Krešo Markov, Dragan Kapić, Simo Savić, Marko Barišić, Josip Unić, Nikola Vojinović, Đuro Opačić i Krsto Kursar. Tada nije otišao Zlatan Sažunić, a u spisku nema Mate Ujevića, koji je vodio ovu grupu (vjerovatno su ove, a možda i neke druge promjene, nastale u međuvremenu od slanja spiskova do trenutka odlaska ovih drugova u Dalmaciju).

33) Obrad Egić, n. d., str. 253.

Četrnaestog jula ujutro tri bataljona (3, 4. i 5.) pod komandom načelnika Štaba brigade Đure Četnika napali su njemačko-četničke snage (oko 250 Nijemaca i oko 500 četnika) na položajima Orahovac - Vlaški Do. Oko podneva istoga dana, neprijatelj je iz pravca Grahova napao 3. bataljon; vođena je žestoka borba na bliskom odstojanju i neprijatelj je odbijen uz gubitke od 32 poginula (od toga 2 oficira) i oko 20 ranjenih. Druga dva bataljona također su uspjela prisiliti neprijatelja na povlačenje i ostavljanje na bojištu više opreme (materijala), koju je uspio izvući u toku noći 15/16. jula, a dotle ju je štutio artiljerijskom i minobacačkom vatrom. U ovim borbama poginuo je iz 3. bataljona zastavnik Vinko Bedalov, komandir voda, a teže su ranjeni komandir 1. čete Jozo Marinković i komandir voda Rade Bezbradica.

Borci prateće čete 2. dalmatinske brigade na maršu kroz Crnu Goru, ljeto 1944. godine

Preko partijske organizacije iz Konavala, dvadeset i prvog jula, stigla je u brigadu i treća grupa od 10 boraca.³⁵⁾

Slijedećih nekoliko dana bataljoni su vršili napade na neprijatelja. Tako je 5. bataljon 22. jula razbio četnike u rajonu s. Necvijeća. Sutradan je isti bataljon zajedno s 3. bataljonom napao grupu od 100 četnika u rajonu Lastve i protjerao ih. Prvi bataljon je izvršio napad na četnike na prostoru Orahovac - Konjsko - Željeva - Grab, razbio ih i protjerao. Treći bataljon

35) Veza s partijskom organizacijom i Konavoskim partizanskim odredom uspostavljena je još krajem svibnja. Iz brigade je tog mjeseca upućeno u odred nekoliko iskusnijih rukovodilaca, a Štab odreda je bio sastava: komandant Mijo Popović, komesar Branko Kalačić, zamjenik komandanta Pero Primić, zamjenik komesara Vlaho Čučuk.

je 24. jula napao Nijemce u rajonu sela Kovačića i nanio im gubitke od 16 poginulih i 28 ranjenih.³⁶⁾

Dvadeset i šestog jula preko Štaba grupe stigla je u brigadu zvanična obavijest da je odlukom Vrhovnog štaba brigadi dodijeljen naziv proleterska.^{36a)} Tom prilikom brigada je odlikovana i Ordenom narodnog oslobođenja. *To je bilo priznanje za sve borbe, među njima i one najteže i najslavnije kao što su bile borbe za Livno, na Neretvi, na Drini, na Barama iznad Sutjeske i dr., kada su borci brigade pokazali izvanrednu hrabrost i proletersku svijest.* Boreći se u sastavu 2. proleterske divizije zajedno s ostalim slavnim proleterskim brigadama i poslije svih uspjeha koje su postigli, stari borci brigade smatrali su i do tada sebe proleterima. Ovo priznanje dočekano je s izvanrednim oduševljenjem i radošću, kao i ponosom. Brigada je bila prva po redu od svih dalmatinskih brigada koja je dobila ovo priznanje. Njeni borci su to zaslužili svojom borbom, svojom visokom svijesću i svojim doprinosom jačanju bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. *Preko dvije godine borci te brigade borili su se van Dalmacije, odnosno van Hrvatske, što je rijedak i izuzetan primjer u toku NOR-a, sudjelujući u velikim bitkama i dajući veliki prilog širenju bratstva i jedinstva.* U svojoj knjizi »Zov Garača«, Jovo Mihaljević piše: »Naziv „proleterska“, koji je Druga dalmatinska dobila baš na ovom terenu, obradovao je ne samo njene borce već i borce Šeste crnogorske.«³⁷⁾

Poslije ove najradosnije vijesti i velikog priznanja, osjetila se velika ži-vost u cijeloj brigadi, počevši od ubrzanog rada na prišivanju proleterskog znaka - srpa i čekića na petokrake zvijezde na kapama boraca, pa do intenzivnog političkog rada na objašnjavanju značaja ovog priznanja i naziva. Na svim sastancima se isticalo zašto smo to priznanje zaslužili i da ga treba s ponosom nositi, ali da nas ono i obavezuje, da ga i u buduće treba u svakoj borbi i čitavim svojim radom uvijek i nanovo potvrđivati. Borci brigade bili su svjesni da ovo priznanje i obavezuje, i svakog pojedinca i svaku jedinicu. I kasnije tokom rata, kada su u brigadu stizali novi i novi borci, uvijek im je objašnjavano što znači naziv proleterska i kakvi moraju biti borci da bi i oni i cijela jedinica to časno priznanje opravdali.

BORBE U ŠIREM RAJONU VILUSA

Početak augusta neprijatelj poduzima koordinirani napad prema Vilusima s ciljem da zauzme ovu važnu raskršnicu puteva, koji povezuju garnizone Trebinje, Bileća, Grahovo i Nikšić. Napad je otpočeo 4. augusta iz pravca Trebinja, a poslije dva dana i od Grahova. Izgleda daje neprijatelj napadajući na taj način želio da najprije svojim jačim snagama iz Trebinja izvrši brži i dublji prodor i tako veže naše jače snage, a da zatim napadom iz Grahova udari u pozadinu i bok tih naših snaga.

Četvrtog augusta, rano ujutro, neprijatelj (600 Nijemaca s artiljerijom) iz Trebinja s dva pravca napao je na položaju 1. bataljona. Uslijed koncentrične vatre s dva pravca i znatno nadmoćnijih neprijateljskih snaga, 1. ba-

36) U ovoj borbi poginuli su iz 3. bataljona zamj. komandira čete Miso Žanko, borac Luka Rinčić i Vjera Poljak - naišli su na neprijateljske mine.

36a) U Vojnoj enciklopediji, tom 7. str. 507, stoji daje brigada proglašena proleterskom odlukom Vrhovnog štaba 12. jula 1944. godine.

37) Jovo Mihaljević, n. d., str. 72.

taljon se morao povući na nove položaje. U toku noći stigao mu je u pomoć 5. bataljon. Borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom 5. i 6. augusta i neprijatelj je zadržan. Na ovom pravcu Štab brigade je angažirao i svoju zaštitnu četu.³⁸⁾

Grupa boraca 1. i 5. bataljona 2. dalmatinske proleTERSke brigade u borbi s Nijemcima na položaju Klobuk-Brećanac-Illino Brdo, 4. i 5. augusta 1944.

Šestog augusta i neprijatelj iz rajona Grahova napao je na položaje 1. i 2. bokeškog bataljona, koji su bili prinuđeni da se pod borbom povlače. U takvoj-situaciji, iako nije imao tačnih podataka o angažiranim snagama neprijatelja, Štab 2. dalmatinske proleTERSke brigade donosi odluku da se bataljoni izvuku nešto sjevernije, kako se brigada ne bi našla ukliještena između dvije neprijateljske kolone. Pomjeranje jedinica brigade izvršeno je u noći 6/7. augusta. Borbe u pravcu Trebinja i Grahova nastavljene su i slijedeća dva dana.

Ocijenivši snage neprijatelja s pravca Trebinja, Grahova i Nikšića, njihove namjere i mogućnosti, Štab je brigade donio odluku da svi bataljoni, odnosno glavne snage brigade prijeđu u protunapad i razbiju njemačku kolonu koja je nastupala od Trebinja. Napad je izvršen u noći 9/10. augusta i poslije jednodnevne borbe neprijatelj je bio prinuđen napustiti položaje koje je zauzeo prethodnih dana i povući se prema Trebinju i Grahovu. Peti bataljon toga je dana ponovo ušao u Viluse i izbio na položaje Skočča Gora - Dobri Dub, a 1. bataljon na položaje Ilijino Brdo - Dobri Dub, Četvrti bataljon na prostor Zagora - Osječenica, a bokeljski bataljoni na Savino Brdo.

38) U dnevniku Jelke Novak, tada sekretara SKOJ-a 5. bataljona, između ostalog stoji - »Došlo nam je u pomoć 27 boraca zaštitne čete brigade. U borbi smo imali nekoliko ranjenih i dva mrtva...«

Dok su vođene ove borbe, 10. augusta, krenula je jedna neprijateljska kolona iz Nikšića prema položajima 3. bataljona; pritisak je bio vrlo jak, ali je zahvaljujući upornoj borbi 3. bataljona neprijatelj odbijen a time i omogućen uspješan protunapad brigade prema Trebinju.

U ovim borbama 9. i 10. augusta istakli su se u cjelini 4. i 3. bataljon. Iz 4. bataljona posebno se istakao junačkim držanjem zamjenik komesara čete Mate Marin (koji je smrtno ranio četničkog komandanta bataljona), oficir pri Štabu poručnik Đuro Tojaga (koji je među prvim jurišao, bacao bombe i hvatao se za gušu s Nijemcima) i komesar 3. čete Nedjeljko Petrović, koji je prvi jurišao i u toj borbi junački poginuo. Iz 1. bataljona istakli su se komandir 2. čete zastavnik Jovo Mažibrada, komesar čete Miloš Bukorović i borci Dušan Dronjaj, Uroš Dobrijević, Karmelo Barin, Pero Cvitkovac, Miloš Božić, Stevan Dimić, Vinko Mrđen, Mićan Marčetić, Marko Rosandić i Srđan Škorić. Treći i 4. bataljon u cjelini i svi navedeni borci i rukovodioci kao i kapetan Bruno Vuletić, zamjenik komandanta brigade predloženi su Štabu grupe za pohvalu.³⁹⁾

Brigada je u tim borbama imala tri mrtva i deset ranjenih boraca.

Onemogućen je pokušaj neprijatelja da razbije naše snage na ovom terenu i ovlada saobraćajnicama između garnizona, pri čemu je pretrpio i velike gubitke - 73 mrtva Nijemca i 41 četnik i ranjenih 157 Nijemaca i četnika, zaplijenjeno im je dva puškomitraljeza, dvije radio-stanice, više pušaka i druge opreme, a zarobljen je i jedan njemački oficir.

Samo nekoliko dana poslije ovih borbi na položajima Skočke Gore kod 5. bataljona su prebjegli iz Trebinja 29 pripadnika 369. njemačke divizije. Od njih 29, većina su bili Čerkezi i pripadnici drugih narodnosti, koje su Nijemci zarobili kao borce Crvene armije. Među njima je bilo i 10 oficira (što Nijemci nisu znali već su ih smatrali običnim vojnicima), a bila su i dva vojnika Nijemca. Oni su još ranije stupili u kontakt s 5. bataljonom, te su prije bijega ubili njemačke stražare i tri oficira i sobom donijeli 4 mitraljeza, 8 automata, 21 pušku, 7 pištolja, 150 ručnih bombi i oko 300 metaka. Oni su prebačeni u Štab brigade, gdje su dali podatke o Nijemcima u Trebinju i izjavili da žele stupiti u partizane. To im je omogućeno i raspoređeni su po bataljonima.⁴⁰⁾

Polovicom augusta (15. i 16. 8) prema Dnevniku brigade, ona je imala ukupno 892 borca i starješina.

U drugoj polovici augusta i početkom septembra bilo je još nekoliko borbi na ovom terenu. Dvadeset i prvog augusta 3. bataljon je iz pravca Nikšića napalo oko 200 Nijemaca i četnika; snažnom vatrom s bliskog odstojanja bataljon je prisilio neprijatelja da se povuče u Nikšić uz gubitke od 20 mrtvih i toliko ranjenih. Tri dana kasnije, 4. i 5. bataljon razbili su grupaciju Nijemaca i četnika u rajonu sela Grahovac - Zakurjaj i prisilili ih da odstupe u Grahovo. Prvog septembra četnici su napali na položaje 1. bataljona, ali su odmah odbijeni uz gubitke od 8 mrtvih i oko 15 ranjenih i povukli se u pravcu Trebinja. Istog dana jedna njemačko-četnička kolona napala je na položaje 2. i 3. bataljona, ali je odbijena i povukla se u Nikšić. Peti bataljon također je napala manja neprijateljska kolona, ali je odbijena

39) Ovi podaci su dati na osnovi Dnevnika brigade i knjige Obrada Egića, n. d., str. 261-262.

40) Za ove prebjegle vojnike upotrebljavaju se nazivi i Rusi i Čerkezi, odnosno ruski zarobljenici u do sada objavljenim knjigama o brigadi. Najčešće se navodi da se taj događaj zbilo 14. 8. ili noću 13/14. 8.

k Lastvi. Slijedećeg dana, dva bataljona (2. i 3.) izvršili su demonstrativni napad na Nikšić, a na drugoj strani dva su bataljona (1. i 5) upali u Lastvu i protjerali četnike.

Krajem augusta i početkom septembra izvršene su i neke kadrovske promjene. Martin Čule koji je bio zamjenik komandanta 5. bataljona i vršio dužnost komandanta (dok je Vinko Novak bio na oficirskom kursu) otišao je na novu dužnost u Hercegovinu, a za zamjenika komandanta postavljen je Jovan-Joško Škorić. Dotadašnji zamjenik političkog komesara 1. bataljona Ivo Mrša postavljen je za oficira OZN-e brigade, a na njegovo je mjesto došao Stevo Vujinić. Za zamjenika političkog komesara 2. bataljona postavljen je Branko Milinković, itd.

PRODOR DIJELOVA BRIGADE U POPOVO POLJE I BORBA PROTIV ČETNIKA KOD POLJICA

Neprijateljske jedinice u zoni dejstva Primorske operativne grupe bili su dijelovi 369. legionarske divizije i 181. divizije, koji su zajedno s ustaško-četničkim snagama držali samo važnije garnizone i komunikacije. Naime, 369. legionarska divizija bila je raspoređena između Neretve i Boke Kotorske, a jednim dijelom po uporištima u unutrašnjosti: 369. puk (bez 1. bataljona) u rajonu Trebinje - Dubrovnik - Konavli, 370. puk u rajonu Slivno Ravno - Ošlje i 369. art. i 649. obalni puk u rajonu Ston - Dubrovnik - Slano. Pod komandom ove divizije bila je i 49. fašistička legija »San Marco« (jačine puka i sastavljena od Talijana koji su se poslije kapitulacije Italije priključili Nijemcima), koja je bila angažirana u obezbjeđenju komunikacija u Popovu Polju i sadejstvovala s 19. četom 999. bataljona u Stonu). Pod operativnom komandom ove divizije bili su četnički Nevesinjski i Trebinjski korpus, 9. ustaška brigada (Gacko - Trebinje - Bileća), 9. domobranska posadna brigada, 6. žandarmerijski puk i dio 7. žandarmerijskog puka. Njemačka 181. divizija bila je, uglavnom, raspoređena u Crnoj Gori i Crnogorskom primorju, a jedan njen dio bio je i u garnizonu Nikšić. Iako su sve ove jedinice dejstvovala u široj zoni 2. korpusa, i u zoni dejstva Primorske operativne grupe (Nikšić, Trebinje, Dubrovnik, Boka Kotorska) bile su dosta jake neprijateljske snage.⁴⁴⁾ Podaci kojima je Štab brigade u to vrijeme raspolagao o snazi i rasporedu neprijatelja u garnizonima Nikšić, Grahovo i Trebinje, bili su uglavnom tačni.

U težnji da proširi slobodni teritorij i omogućiti mobilizaciju novih boraca, kao i da razvuče i veže neprijateljske snage, Štab 2. dalmatinske proleterke brigade je po naređenju Štaba grupe još 5. septembra donio odluku da uputi 2. i 5. bataljon u Popovo Polje i prema Dubrovniku. Zbog toga je 2. bataljon 6. septembra došao u rajon s. Vilusa, a 5. bataljon doveden u s. Maočići.

Ova dva bataljona pod komandom zamjenika komandanta brigade Bruna Vuletića i političkog komesara brigade Zlatana Sažunića krenuli su 8. septembra i noću 8/9. septembra prešli r. Trebišnjicu i marševali cijelu noć da bi sutradan stigli na prostor Ljutimir - s. Ukšići - s. Grkavci, pre-

44) Todor Radošević: Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, str. 122 i 123, Vojnoistorijski institut, Beograd 1965.

šavši preko komunikacije Bileća - Trebinje.⁴⁵⁾ Sutradan su bataljoni stigli na prostor Zagora - Vrpolje.

S 5. bataljonom išla je jedna grupa drugova i drugarica, koja je poslije uspostavljanja veze s OK KPH za Dubrovnik otišla za Dalmaciju. Iz Zagore je 10. septembra upućen jedan vod 1. čete 5. bataljona radi veze s Dalmacijom. Taj vod se vratio 12. 9. i doveo sa sobom 90 novih boraca iz Dubrovnika i okolice. Drugi je 5. bataljon 11. septembra uvečer, dali su priredbu u školi u selu Zagori.

Bataljoni su predložili pokret grebenom Bjelašnice, koji se pruža usporedno s dolinom Popova Polja i stigli 13. 9. u rajon sela Dračevo na komunikaciji Ljubinj - Trebinje, tj. u samo Popovo Polje.

Nakon dolaska u Popovo Polje 2. bataljon se razmjestio u širem rajonu Dračeva, obezbjeđujući se od s. Ravno i s. Poljice, a 5. bataljon u selima Dobromani, Tulje i Drijenjani, obezbjeđujući se od Poljica, gdje su bile jake četničke snage. Inače u rajonu Popovog Polja bilo je i talijanskih fašista, ustaša (u Zvali), a na brdima sjeverno od polja i dosta četnika, »škripara« (manje grupe koje su se krile u škripovima - škrapama) i djelstvovale uglavnom noću napadajući manja sela).

Na putu do Popovog Polja i u samom polju narod je naše bataljone izvanredno dočekivao, posebno u onim selima iz kojih je bilo više partizana. U Dračevu su borci seljaci dočekali kao svoje, čak su 14.9, kad se održavala priredba, sami zajedno s našim borcima čuvali stražu oko sela. I kasnije iz pojedinih sela donosili su našim borcima hranu na položaje, pa su nam se čak i pojedinci priključivali i sudjelovali u borbama koje su vođene kraj njihovih sela. To se događa u vrijeme kada su ovdje u širem rajonu polja još jake neprijateljske snage i kada vlakovi prolaze prugom južnim rubom polja (saveznički avioni su bombardirali prugu 13.9, ali saobraćaj nije bio prekinut).

Noću 13/14. septembra 2. bataljon je prešao r. Trebišnjicu, polje i željezničku prugu i izbio na plato između Popovog Polja i mora. Slijedeće noći napao je na selo Šćenicu, gdje se nalazilo oko 500 legionara i talijanskih fašista, sa zadatkom bočnog obezbjeđivanja komunikacije Dubrovnik - Metković. Bataljon se neopaženo privukao i vrlo brzo slomio vanjsku obranu neprijatelja, koji je u samom selu pružio snažan otpor. Borba je trajala osam sati, neprijatelj je imao oko 60-70 mrtvih i ranjenih, a bataljon tri mrtva, tri ranjena i tri nestala. Kako je neprijatelj bio znatno brojniji i utvrdio se u selu, Štab je bataljona odlučio da se čete povuku sjevernije u rajon Dobromira, a kasnije se bataljon opet preko željezničke pruge (kod Sedlara) vratio u rajon Dračeva. Iako ovaj put nije s. Šćenica zauzeto, iznenađan dolazak jačih partizanskih snaga u ovaj kraj uznemirio je neprijatelja i prisililo ga da dovlači pojačanja.

U toku septembra i oktobra 2. i 5. bataljon imali su brojne pokrete u širem rajonu Popovog Polja i okolici Dubrovnika.

Ubrzo nakon dolaska dvaju bataljona 2. dalmatinske proleterske NOU brigade na ovo područje, uspostavljena je veza sa Dubrovačkim partizan-

45) U toku marša prve noći 8/9. septembra 2. bataljon je naišao kod s. Moskova na jednu četničku »leteću brigadu« koja se tu odmarala i rastjerala je. Četnici su, trgnuti iz sna, bježali glavom bez obzira. Zatim je naišao i 5. bataljon, koji je kod škole u s. Grkovcu sreo drugu četničku grupu i razbio je. Zarobljen je četnički intendant, puna kola hrane, neka oprema, konji, pa čak i konj i torbica njegovog komandanta. Ovaj intendant je ispitan i 11.9, pošto je izjavio da bi rado bio partizan, uvršten u 3. četu 5. bataljon (podaci prema dnevniku Jelke Novak).

skim odredom, koji je djelovao na ovom teritoriju.⁴⁸⁾ Dolazak ovih bataljona dao je podstreka određujući veću aktivnost i mobilizaciju novih boraca. Štab brigade dao je nekoliko boraca i rukovodilaca da pomognu u sređivanju i preformiranju odreda. U nekoliko je akcija odred sudjelovao i sadejstvovao zajedno s našim bataljonima.

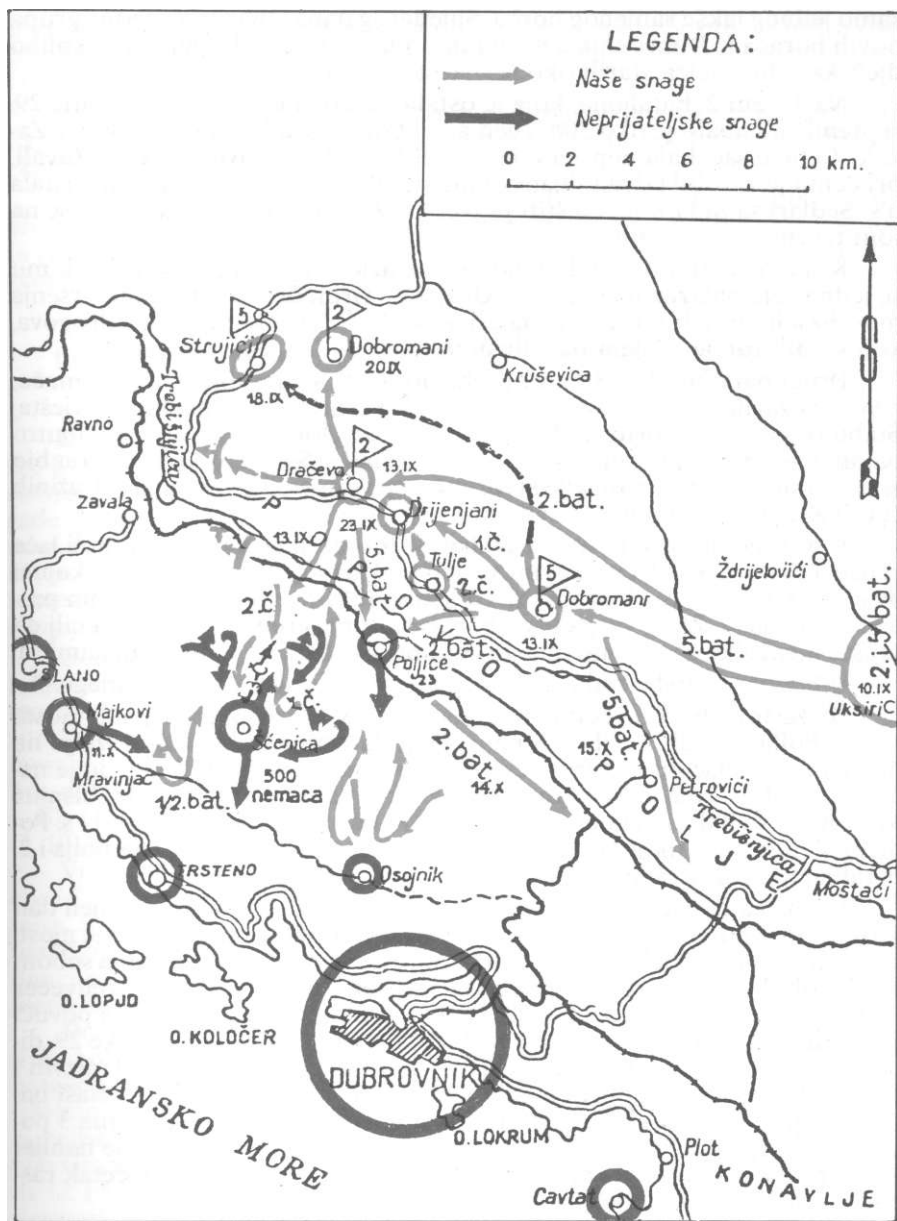
U 5. bataljon je 17. 9. došlo 40 novih boraca iz Dubrovnika i okolice, a 23. 9. je došlo 6 boraca, koji su pobjegli iz 369. legionarske divizije s mosta na Rijeci Dubrovačkoj. Peti bataljon se u to vrijeme nalazio u rajonu Kotezi - Hrasno (s tim što je 1. četa s komesarom brigade 17. 9. otišla za vezu s Dalmacijom).

Drugi bataljon se premjestio 17. 9. u s. Kotezi, zatim 19. 9. u Vlahu (Ravno), da bi 21. 9. stigao u Dodanoviće i 22. 9. u s. Kozlate. Ova su mjesta sjeverno od Popova Polja i nalaze se na planini Bjelašnici - tu je organizirano obezbjeđenje od Ljubinja. Koliko su bila brza i neobično daleka ova premještanja, najbolje govori slučaj kada je bataljon iznenada, noću 20/21. 9. izbio u s. Dodanoviće i pohvatao neke četnike »škripare« (nisu mogli očekivati da partizani mogu doći iz sasvim suprotnog pravca, sa sjevera, jer su znali za partizane u Popovu Polju; pri tome smo se i mi poslužili ratnim lukavstvom, te je nekoliko drugova s konjima ušlo u selo po mraku, prestavivši se da su njihovi i tražeći da se odmah svi skupe koji su se krili van kuća. Kada su se sakupili rečeno im je da smo partizani; vodič iz sela koji je te noći vodio jednu našu četvu za s. Korlati, tek je ujutro vidio koga je vodio).

Drugi bataljon je 23. septembra izvršio pokret iz Dračeva prema željezničkoj pruzi, izbio na prugu u rajonu s. Sedlari, a jedna četa ušla je u stanicu Poljice. Iste noći je 2. četa i dijelovi 3. čete 5. bataljona napala na prugu u rajonu ž. st. Poljice (na pruzi Mostar - Dubrovnik). Neprijatelj je na vrijeme osjetio napad i bez otpora se povukao. Naši bataljoni su te noći poduzeli rušenje uređaja na stanici i porušili oko 70 metara željezničke pruge. Drugi bataljon je i 24. septembra u rajonu s. Sedlari i 25. 9. vršio pokret za Kijev do, a 5. bataljon, odnosno njegova četa, 25. 9. ide u akciju na ž. st. Drsnica, odakle je neprijatelj opet pobjegao, ostavljajući jednu patrolu, koja je rastjerana. Od tada je prekinut željeznički saobraćaj na ovoj pruzi. Poslije ove zajedničke akcije, bataljoni se razdvajaju i Drugi djeluje južno od Popovog Polja, a Peti sjeverno od polja.

Već 25. 9. uvečer 2. bataljon ide u akciju na Orahov Do i Češljare, a sljedećeg dana se vraća u s. Kijev Do. Štab bataljona s dvije čete 27. 9. vrši pokret za s. Gromaču. Već sutradan, 28. 9. bataljon se spustio skoro do samog mora i u zasjedi dočekao njemačku kolonu koja se kretala od Dubrovnika ka Osojniku. Neprijatelj je bio iznenađen pojavom partizana na ovom terenu. Poslije kraće borbe kolona je razbijena i neprijatelju su nanijeti gubici od 11 poginulih i 7 zarobljenih. Zarobljeno je 14 pušaka, 3 puš-

48) Dubrovački odred je u kolovozu imao oko 50 boraca (prema knjizi T. Radoševića). U septembru je imao tri čete s oko 150 boraca, a u listopadu i 200 boraca. Štab odreda su sačinjavali: k-dant Milan Popović; k-sar Jure Bilić (španski borac, koji je otišao za komesara grupe odreda) i poslije njega Šime Kursar; zamj. k-danta Mate Majstorović (pa zatim Nikola Borojević); zamjenik k-sara Ivica Merčep i obavj. oficir Ivica Pecotić - svi su došli iz 2. dalmatinske proleterske brigade. Potkraj listopada odred se rasformirao i jedan njegov dio je ušao u 2. dalm. prol. brigadu, a drugi dio u bataljon Narodne obrane (prema knjizi O. Egića: Ratni dnevnik II proleterske dalmatinske brigade, str. 268, »Stvarnost«, Zagreb 1967).

Dejstva 2. i 5. bataljona u Popovu polju i Konavlima septembra i oktobra 1944.

Izvor: B. Obradović, n. d.

komitraljeza, 1 revolver, 30 ručnih bombi i 2.500 metaka. Bataljon je imao samo jednog lakše ranjenog borca. Slijedećeg dana stigla je još jedna grupa novih boraca iz Dubrovnika, većinom omladine, a među njima i nekoliko dječaka i djevojčica starih oko šesnaest godina.

Na 3. četu 2. bataljona, koja je ostala na pruži u rajonu s. Sedlara, 29. septembra napalo je oko 300 Nijemaca i talijanskih fašista iz pravca s. Zavale. Četa je sačekala neprijatelja i prisilila ga da se povuče prema Zavali, pri čemu je zarobila dva talijanska fašista. Poslije toga, četa je dalje ostala u s. Sedlari sa zadatkom da štiti pravce od Zavale i Huma, a zadržala se na tom terenu do 6. oktobra.

Krajem septembra, 5. bataljon se nalazio u rajonu s. Ravno, dok mu se jedna četa nalazila na prostoru Osojnik - Gromača sa zadatkom vršenja mobilizacije novih boraca. U bataljon se 29. 9. vratilo nekoliko drugova, koji su bili ranije ranjeni na Vilusima.

Drugi bataljon (bez 3. čete) prebacio se 30. septembra za s. Gromaču, pa u s. Požarno, da bi 1. oktobra stigao u s. Šćenicu (2. 10. poslat je izvještaj Stabu brigade) po kuririma koji su stigli iz brigade. Trećeg oktobra ujutro bataljon je izvršio pokret za s. Gorogaše (iznad s. Sedlara). Ovaj pokret bio je u vezi novonastale situacije stvorene pojavom velike grupacije Dražinih četnika u širem rajonu Popovog Polja.

U to vrijeme četnici su, na podstrek iz inozemstva, bili prikupili jače snage u Crnoj Gori i Hercegovini, posebno u južnoj Hercegovini, očekujući da će se zapadni saveznici iskrcati u južnom Primorju i omogućiti im preuzimanje vlasti. Zbog svega toga borbe na tom terenu imale su za cilj da unište njemačke garnizone i snage i da spriječe četnike u njihovoj namjeri.

U Popovom Polju tada su se pojavile vrlo brojne četničke snage.⁵⁰⁾

Do žestoke borbe s četnicima došlo je u noći 3/4. oktobra, oko mosta kod s. Poljica, poslije njihovih neuspjeha da uzmu Dubrovnik i izbiju na more i pri povlačenju te grupacije dalje prema Hercegovini. Borbu je najprije počela 3. četa 2. bataljona, koja je branila most na rijeci Trebišnjici (ovaj most se nalazio između s. Mrkonjići i na sredokraći s. Sedlari i s. Poljice). Zatim su se uključili u borbu 5. bataljon sa sjeverne strane polja i 2. bataljon s južne strane polja.

Borba sa četnicima u rajonu s. Poljica i s. Sedlara trajala je cijeli dan 4. oktobra. Četnici su bjesomučno i bez obzira na žrtve jurišali na taj most, koji je bio jedini prijelaz preko rijeke u širem rajonu polja. Oni su sa sobom imali bolnicu i komoru i zbog toga su neprekidno jurišali. Tek predvečer u 18,00 sati uspjeli su zauzeti most i preko s. Drijenjana i s. Dračeva povući se u pravcu Ljubinja. Tamo ih je razbila i nanijela im velike gubitke 29. divizija. U borbi kod s. Poljica neprijatelj je imao gubitke od 30-40 mrtvih i veliki broj ranjenih, a dosta ih se razbježalo i sakrilo u škripove. Naši bataljoni imali su nekoliko mrtvih i ranjenih (prema nekim podacima 3 poginula i 3 ranjena).⁵¹⁾ Zajedničkim dejstvom oba bataljona ovdje je nanijet veliki poraz četnicima Draže Mihailovića. To je, u stvari, bio početak raspada - razbijanja ove brojne četničke grupacije.

50) Tada je na granici Crne Gore i Hercegovine bilo nekoliko tisuća četnika prikupljenih iz tih krajeva, istočne Bosne i Srbije. Bruno Vuletić navodi da se tada smatralo da četnička grupacija broji oko 20.000, što četnika, što neboraćkog dijela koji se kretao ka njima.

51) Jelka Novak ima zabilježeno u svom dnevniku daje samo u 5. bataljonu bilo 4 poginula i 7 ranjenih.

Poslije ove borbe, 2. i 5. bataljon još se kratko vrijeme zadržavaju u Popovu Polju, a zatim produžuju u okolicu Dubrovnika. Šestog oktobra oslobođeno je Trebinje i istog dana 5. bataljon upućuje tamo kurire radi veze s ostalim jedinicama brigade.

Nakon oslobođenja Trebinja glavnina brigade djeluje u Konavlima, a 2. i 5. bataljon oko Dubrovnika na komunikacijama Dubrovnik - Slano i Zavala - Slano.

Drugi i 5. bataljon, djelujući odvojeno u rajonu Popova Polja i okolini Dubrovnika (sve do njegovog oslobođenja) postigli su značajne vojničke i političke uspjehe. Za 40 dana njihovog boravka i borbi na ovom terenu pristupilo im je preko 200 novih boraca.

UČEŠĆE BRIGADE U OSLOBOĐENJU TREBINJA, KONAVALA I DUBROVNICA

Kada su početkom septembra 2. i 5. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade krenuli na samostalan zadatak u Hercegovinu i okoljicu Dubrovnika, u širem rajonu Vilusa ostali su tri bataljona i veći dio Štaba brigade. Prvi bataljon je držao položaje Klobuk - Dobri Dub i djelovao prema Lastvi i Trebinju. Treći bataljon je djelovao prema Nikšiću, a 4. bataljon na položaju u s. Osječenice radi dejstva prema Grahovu. Jedanaestog septembra, 3. bataljon se s položaja Stubi prebacio na prostor s. Mokri Do zbog predviđenog ponovnog napada na Bileću,

U ovom periodu poseban značaj dobivaju borbe za zauzimanje i uništenje većih neprijateljskih garnizona u Crnoj Gori, Hercegovini, južnoj Dalmaciji i Boki Kotorskoj, s obzirom na planove Nijemaca da preko ovog teritorija izvuku svoj 21. brdski korpus iz Albanije. U vezi s tim, jedinice Primorske operativne grupe poslije šestodnevnih žestokih borbi, 18. septembra, oslobađaju Nikšić, a 20. septembra Čevo. Formiraju se i nove brigade - 10. crnogorska brigada (18. 9.) i nešto kasnije 1. bokeljska brigada (5. 10).⁵²⁾

Vrhovni štab naredio je Štabu 2. korpusa da na području južne Dalmacije i Crnogorskog primorja uputi jače snage. Na osnovi depeše Štaba korpusa, Štab Primorske operativne grupe 24. oktobra izdaje odgovarajuće naređenje svojim jedinicama, u kome, pored ostalog konstatira, da naše jedinice moraju prodrijeti dublje k moru i ne dozvoliti neprijatelju da nekažnjeno izvuče svoje snage.

Druga dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da formira dvije kolone i da istodobno djeluje u dva pravca: desna kolona (1, 3. i 4. bataljon) da nastupa prema selu Zupcima, poruši komunikaciju Trebinje - Mrcine i sadejstvuje s 29. hercegovačkom divizionom; i lijeva kolona (grupa bokeljskih bataljona) da djeluje u pravcu s. Dragalja i poruši komunikaciju Grahovo - Crkvice. Grupa bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade (2. i 5.) pod komandom kapetana Bruna Vuletića dobila je zadatak da djeluje prikupljenije i vrši pritisak ka Dubrovniku, da kida saobraćajnice i veze i obezbijedi mobilizaciju novih boraca. Ovim dejstvima brigada i bokeljski bataljoni trebali su, pored ostalog, privući što više neprijateljskih

52) Vojna enciklopedija, knj. 2, str. 266, izdanje Redakcije vojne enciklopedije, Beograd 1959.

snaga na sebe, presjeći njihove komunikacije i na taj način olakšati zadatak 29. divizije koja je usmjerila svoje snage prema Bileći i Trebinju.

Dvadeset i petog septembra, dok se formirala desna kolona brigade, iz Trebinja je s tri pravca krenulo na položaje brigade oko 800 četnika, podržanih njemačkom artiljerijom. U teškoj borbi na liniji Vučja Glava - Rikalo - Željeva - Krupnište četnici su imali oko 30 mrtvih i više ranjenih, a tri bataljona 2. dalmatinske proleterske NOU brigade dva mrtva i četiri ranjena. Istog dana, lijeva kolona (bokeljski bataljoni) izbila je na komunikaciju Grahovo - Crkvice i počela s rušenjem manjih mostova i propusta.

Slijedećih dana brigada je nastavila napade i pojačala pritisak na neprijatelja na svim predviđenim pravcima. Između ostalih borbi, 3. bataljon je 27. septembra na prostoru s. Orahovac izvršio napad na grupu od oko 150 četnika i protjerao ih prema Trebinju. Za to vrijeme, jedinice 29. divizije počele su noću 25/26. septembra napad na Bileću i oslobodili grad poslije žestokih borbi 2. oktobra.

Prvog oktobra 1. bataljon je bio na prostoru s. D. Lastva - s. Breštani, 3. bataljon u rajonu Škuljevac, a 4. bataljon u rajonu s. Bročanac.

Prema Dnevniku brigade, tih dana brigada je imala 883 borca i starješine, što je za oko desetak manje nego šta je bilo polovicom augusta. Međutim, broj je bio za oko 100 veći, jer još u evidenciju nisu bili unijeti novi borci koji su u međuvremenu stigli u grupu bataljona koja je djelovala oko Dubrovnika.⁵³⁾

U toku septembra jedna grupa drugova i drugarica otišla je za Dalmaciju, a jedna grupa u Makedoniju.⁵⁴⁾ Početkom oktobra desetak drugova otišlo je za rukovodioce u 1. bokeljsku brigadu. U izvještaju politodjela Primorske operativne grupe od 24. 11. stoji daje prilikom osnivanja ove brigade za njen rukovodioc, kadar, pored kadrova iz dva bokeljska bataljona, uzeto i oko 20 rukovodilaca iz 2. dalmatinske i 6. crnogorske brigade.⁵⁵⁾

BORBE ZA OSLOBOĐENJE TREBINJA

Oko Trebinja postojala su utvrđenja, kasarne i rovovi još iz doba Austro-Ugarske, koja su sada legionari koristili opasavši još više grad bunkerima, preprekama i minskim poljima, dok su sam grad preprekama i sistemom vatre organizovali za čvrstu unutrašnju obranu. U gradu se nalazio jedan ojačani bataljon 369. legionarske divizije, jedna četa 9. domobranske brigade, četa muslimanske milicije, tenkovska četa, divizion artiljerije i četnički Trebinjski korpus.⁵⁶⁾

53) Interesantno je poređenje brojnog stanja u augustu i septembru. Vidi se, na primjer, da ima više oficira i podoficira, i to znatan broj onih koji su u međuvremenu dobili te činove.

54) Prema izjavi Borivoja Orelja, pored njega, u grupi od šestorice bili su i Ilija Bukorović, Mate Hajduković, M. Radić i dr. Oni su najprije prebačeni avionom u Bari pa potom u Makedoniju gdje su svi dobili razne rukovodeće dužnosti, npr. Orelj je bio zamjenik komandanta 21. makedonske brigade, itd.

55) Zbornik, tom IX, knj. 7, dok. br. 118. Ivan Špika u svojoj knjizi »Ratna sjećanja i dnevnik borca II dalmatinske brigade«, »Stvarnost«, Zagreb 1970, na str. 138 navodi da su za rukovodioce u Bokeljsku brigadu, pored njega, otišli: Ante Grgas, Ilija Radić, Lazo Milanović, Milan Katić, Ivan Cikatić, Milan Vujanić, Ivica Bralić, Luka Pajić, Stipe Matić i još nekoliko drugova.

56) Ljubo Vučković, n. d., str. 162.

Štabovi 29. divizije i Primorske-operativne grupe napravili su zajednički plan za napad na grad. Po tom planu hercegovačke brigade su trebale nastupiti prema gradu sa sjevera i zapada, a tri bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade s juga.

Noću 3/4. oktobra bataljoni 2. dalmatinske proleterske brigade izbili su na položaje Arslanagića Most - Golo Brdo, u neposrednu blizinu Trebinja.

Штаб 29. Дивизије
 2. далматинска бригаа партизане 29. године
 Српске војска је преко моста 5. окт. 1944. године преко
 савом преко моста, уприлику 190 људи.
 Заузели су партизане италијанска према 200
 кара са коњани. Ми смо партизане 6. окт. 1944. године
 партизане белом партизане.
 Партизане партизане на мосту са 2. бат. партизане 90
 партизане су партизане 29. губовине, којим партизаном
 су партизане 250 партизане.
 Партизане је партизане 29. губовине партизане партизане
 Ми партизане партизане партизане партизане - Ур.
 партизане партизане партизане партизане - Партизане
 6. окт. 1944
 7. 20. партизане

Faksimil depeše komandanta POG-a Radomira Babića Štabu 2. udarnog korpusa u kojoj izvještava o zauzeću Trebinja od jedinica 2. dalmatinske brigade

Četvrtog oktobra oko 10 sati iz Trebinja je stigla grupa aktivista NOP-a u Štab 1. bataljona (gdje se tada našao i načelnik Štaba brigade Đuro Četnik-Jovanović). Ovi su aktivisti saopćili daje neprijatelja u gradu zahvatila panika i da se sprema za odstupanje prema Dubrovniku. Dva sata kasnije Nijemci su počeli paliti pojedine zgrade u gradu, a srušili su i most na rijeci Trebišnjici. Nešto kasnije čula se jaka borba u rajonu s. Dražinog dola, gdje se neprijateljski prvi ešalon u pokušaju probijanja prema Dubrovniku sukobio s 14. hercegovačkom brigadom (tek u noći 4/5. oktobra Nijemci su se uz velike gubitke uspjeli probiti dijelom snaga).

Čim su dobili obavijest o stanju u Trebinju, načelnik Štaba brigade i Štab 1. bataljona odlučili su da se odmah izvrši upad u grad. Bataljon je u koloni brzim maršem krenuo cestom prema gradu. Ispred ulaza u grad kolona se podijelila i pošla u napad iz dva pravca: 1. i 3. četa s komesarom bataljona Brankom Perišom produžile su nastupanje cestom prema centru grada, a 2. četa sa zamjenikom komandanta Stevom Đapićem upala je u grad sa sjeverozapadne strane i našla se između tvrđave i kasarne. Kad je bataljon u prvim poslijepodnevnim satima upao u grad dočekala ga je žestoka mitraljeska vatra i već u prvom naletu pri ulasku u grad imao je

veće gubitke u mrtvim i ranjenim.⁵⁷⁾ Četvrti je bataljon zauzeo željezničku stanicu i tu se kraće vrijeme zadržao zbog srušenog mosta na r. Trebišnjici. Tako su dva bataljona (1. i 4.) s dva pravca upala u grad i povezali se. Nešto kasnije u grad su upali i bataljoni hercegovačkih brigada. Nastale su ulične borbe u gradu. Mnogi su se građani priključivali našim jedinicama i zajedno s njima sudjelovali u borbi. Kod neprijatelja panika se povećavala, neki su pokušali pobjeći, a drugi su se zabarikadirali u kasarne i davali jak otpor.

Noću 4/5. oktobra oko ostataka neprijatelja u Trebinju stegli su obruč sa zapada dijelovi 14. hercegovačke brigade, sa sjevera dijelovi 13. hercegovačke brigade i s istoka i juga tri bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade. Neprijatelj je bio blokiran u kasarni. Ujutro je počeo napad na kasarnu, a oko podne upućen je poziv njemačkom komandantu da se predaju. Ovaj je to odbio. Izgleda da je očekivao pomoć iz Dubrovnika, što se i potvrdilo. Istoga dana poslije podne jedan bataljon iz 369. legionarske divizije krenuo je iz Dubrovnika prema *Trebinju, ah su ga kod s. Duži dočekali* dijelovi 14. hercegovačke brigade i poslije duže borbe odbacili prema Dubrovniku. Oko 17,00 sati jedinice 2. dalmatinske proleterske brigade i 13. hercegovačke brigade izvršile su zajednički napad i oko 20,00 sati pojedini borci su upali u kasarnu. Borbe su nastavljene tokom cijele noći najvećom žestinom, da bi tek ujutro, 6. oktobra, bio slomljen otpor neprijatelja i Trebinje oslobođeno. Legionari su pretrpjeli gubitke od oko 350 mrtvih i 250 ranjenih. Samo na sektoru napada 2. dalmatinske proleterske brigade zarobljeno je oko 200 neprijateljskih vojnika i zaplijenjena velika količina ratnog materijala. Od ovih zarobljenih vojnika, 167 je izrazilo želju da ostanu u brigadi i da se bore kao partizani. To im je omogućeno. Raspoređeni su po bataljonima.

U borbama za Trebinje brigada je imala 5 poginulih i 10 ranjenih, od kojih četiri teže. Smrtno je ranjen i umro u bolnici u Bileću politički komesar 2. čete Miloš Bukorović, a poginuli su i zamjenik komandira 2. čete Karmelo Barin, zamjenik političkog komesara 1. čete Dušan Vujić-Mali i komandiri vodova iz 1. čete Pero Čvitković i Nikola Jokić.⁵⁸⁾

Štab brigade pohvalio 1. i 4. bataljon za njihove uspjehe u borbi za Trebinje.

Odmah poslije oslobođenja Trebinja Štab 2. korpusa je uputio 29. diviziju prema Dubrovniku, a Primorsku operativnu grupu prema Boki Kotorskoj.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE KONAVALA I DUBROVNIKA

Štab primorske operativne grupe uputio je 2. dalmatinsku proletersku NOU brigadu prema Konavlima sa zadatkom da djeluje na uporišta neprijatelja na komunikaciji Dubrovnik - Herceg-Novi, a 1. bokeljsku i 10. crnogorsku brigadu orijentirao je prema Boki Kotorskoj i Grahovu.

57) Podaci o rasporedu četa i pravcima njihovog nastupanja dati su po sjećanju Đure Jovičića, tadašnjeg zamjenika političkog komesara 2. čete. Napominjemo da neki drugovi u svojim knjigama (npr. B. Obradović) drugačije opisuju raspored i pravac nastupanja četa.

58) Imena i funkcije ovih drugova dati su prema sjećanju Đure Jovičića. Svi ovi poginuli drugovi su iz 1. bataljona, koji je pretrpio najteže gubitke, a posebno njegova 1. i 2. četa. Đ. Jovičić navodi da su tada iz 2. čete ranjeni i vodni delegat Vinko Mrđen i desetar Radovan Mučalica. Na Trebinju je ranjen i komandant 1. bataljona Stevo Pečanac.

U to vrijeme na području Konavala neprijatelj je imao slijedeće snage: dijelovi 3. bataljona 369. puka 369. njemačke divizije (u Cavtatu, Grudi i Mrcinama), 5. bataljon 9. posadne domobranske brigade (štab bataljona s jednom četom u Čilipima i po jednu četvu u Mlinima, Mrcinama i Grudi) i 13. četa 4. bataljona 9. ustaške brigade u Grudi.⁵⁹⁾

Na terenu Konavala djelovao je Konavljanski partizanski odred, s kojim je brigada uspostavila prvi kontakt krajem maja, a kasnije uputila i dio rukovodećeg kadra kao pomoć odredu. Odred je iz rajona s. Kune i drugih sela u sjevernom dijelu Konavala napadao manje neprijateljske posade i ometao saobraćaj na željezničkoj pruzi i cesti između Dubrovnika i Herceg-Novog. U septembru je srušio most na željezničkoj pruzi kod Pločica (4. 9) i napao domobrane u Čilipima (26. 9) gdje ih je izvjestan broj zarobio i zaplijenio svu vojnu opremu. Početkom oktobra uspješno je odbio napad Nijemaca i ustaša iz Grude prema s. Kuni.

Druga dalmatinska proleterska brigada izvršila je pokret pravcem Lastva - Konjsko - Grab, gdje je stigla 7. oktobra. Tu se povezala s Konavljanskim odredom i izvršila pripreme za slijedeće zadatke. Između ostalog tu je i izvršena raspodjela i kompletiranje naoružanja zaplijenjenog u Trebinju, organizovano bolje snabdijevanje i prehrana brigade, a jedinice su se odmorile jedan dan i jednu noć.

Noću 8/9. oktobra 1. bataljon je izvršio pokret pravcem Grab - Drenovi do - Gornja i Donja Cera - Kozje - Doline - Pridvorje s ciljem presijecanja komunikacije Dubrovnik - Herceg-Novi. Brigada je s dva bataljona napala Dubrave i Čilipe. S. Dunave je zauzeto, ali napad na Čilipe nije uspio, jer se neprijatelj zabarikadirao u tvrde kamene kuće i seosku crkvu, odakle se uspješno branio. Toga dana (9. 10) na stranu NOVJ je prešla domobranska četa iz Mrcina, a njemačka posada iz tog mjesta je otišla u Grudu gdje su se njihove snage koncentrirale radi uspješnije obrane.

Dvanaestog oktobra 1. bataljon je izvršio napad na komunikaciju i to u pravcu Grude, na odsjeku Gruda - Čilipi. Toga dana oko 13 sati njemačko-ustaške snage jačine 400-500 vojnika napale su na prostoru Donje Vodovode naš 4. bataljon. Nakon kraće borbe bataljon je uspio odbiti neprijatelja nanijevši mu gubitke od 4 mrtva i veći broj ranjenih.⁶⁰⁾

Napad na Grudu izvršen je noću 12/13. oktobra, ali zbog uporne obrane neprijatelja nije uspio. Ponovljen je i slijedeće noći, ali opet bez uspjeha. Bojeći se da ne bude uništena, njemačko-ustaška posada se 15. oktobra povukla u Ivaniću (jugoist. od Uskoplja). Prilikom povlačenja naišla je na zasjedu 3. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade između Grude i Čilipa i tom prilikom su joj nanijeti gubici od oko 50 mrtvih i ranjenih. Istoga dana povukla se i posada Čilipa i razmjestila u rajonu raskrsnice puteva kod zaseoka Zvekovica radi obrane Cavtata. Tako su bili oslobođeni Konavli. U borbama s brigadom zajedno je sudjelovao i Konavljanski partizanski odred. Narod je oduševljeno dočekivao naše borce. Nakon oslobođanja Grude i Konavala, u Grudi je održan narodni zbor na kome je prisustvovalo preko 5000 ljudi i to većinom mladih.⁶¹⁾

Oslobođanjem Konavala stvoreni su uvjeti za dejstvo i s tog pravca prema Dubrovniku.

59) Todor Radošević, n. d., str. 125.

60) Obrad Egić, n. d., str. 276.

61) Obrad Egić, n. d., str. 278.

Dok je glavnina 2. dalmatinske proleTERSke brigade djelovala u Konavlima, 2. i 5. bataljon imali su nekoliko vrlo uspješnih akcija u okolini Dubrovnika i u zahvatu komunikacija Dubrovnik - Metković i Zavala - Slano.

Sedmog oktobra, 2. bataljon i 1. četa 5. bataljona izvršile su pokret u rajon s. Gromači i s. Osojnik (toga dana u Gromači je održana 1. kotarska konferencija USAOH-a za Dubrovačko primorje). Sutradan, 2. bataljon postavlja zasjedu između Trstena i Brsečine, na komunikaciji Dubrovnik - Metković, ali nije ništa naišlo na zasjedu, te se uvečer jedan dio bataljona spušta i u samo Trsteno. Dan poslije toga, 9. oktobra, 2. četa 2. bataljona i jedna četa Dubrovačkog odreda postavile su zasjedu na istoj komunikaciji i sačekale njemačku kolonu od 7 kamiona. Poslije kraće borbe kolona je razbijena. Tom je prilikom poginulo 5 Nijemaca, a 10 Nijemaca i 7 civila, koji su prenosili municiju i materijal je zarobljeno; zaplijenjen je kamion topovskih i minobacačkih granata i dva kamiona brašna. Jedanaestog oktobra, bataljon je s dvije čete izvršio pokret i opet postavio zasjedu, ali sada zapadnije, tj. bliže Slanom. Oko 10 sati primijećena je kolona od oko pedeset njemačkih vojnika iz pravca s. Riđice, to je izgleda bila lijeva pobočnica kolone koja je krenula cestom ka Dubrovniku. Ova je pobočnica sačekana i odbačena. Oko 14 sati naišla je cestom kolona od tri tenka i pet kamiona vojnika. Pošto su ranije otkrili naše položaje, Nijemci su otvorili vatru i uspjeli se probiti prema Dubrovniku uz gubitke od dva mrtva.

Peti bataljon (bez 1. čete) je 7. 10. bio u s. Mrkonjiće (sjev. strana Popovog polja) i tog dana se prebacio u s. Poljica. Sutradan je bio u s. Začulu, odakle su 3. četa i jedan vod 2. čete išli da ruše željezničku prugu, i odakle je jedna grupa novih boraca krenula za brigadu. Bataljon je 12. 10. izvršio pokret preko s. Osojnika za s. Gromaču da bi smjenio 2. bataljon. Toga dana kada se 5. bataljon našao u Osojniku, Nijemci su napali Dubrovamaču i obližnje položaje. Noću 11/12. 10. tukli su Gromaču kada je tamo bio 2. bataljon, a 13. 10. tukli su isto selo po danu. Toga dana u bataljon su došle dvije grupe od 16 Dubrovčana, 15. 10. došlo je 15 mornara, a 17. oktobra još 25 ljudi iz Dubrovnika.

Na osnovi dogovora između Štaba 13. hercegovačke brigade i zamjenika komandanta 2. dalmatinske proleTERSke brigade,⁶³⁾ 2. bataljon se prebacio u rajon Orahov Dol s ciljem da presječe put Zavala - Slano. U Orahovom Dolu bilo je oko 80 ustaša, a južno, oko 1,5 km od sela, na Glavnici su bili Nijemci (legionari) na položaju koji je bio utvrđen i opasan minama. Trinaestog oktobra uvečer, oko 19 sati, bataljon je napao na Orahov Dol (bataljon je vrlo brzo upao u selo, jer se poslužio lukavstvom, dolazeći cestom direktno s pravca Zavale i prevarivši stražu da dolaze njihovi). Vođena je te noći žestoka borba u kojoj se neprijatelj povukao na položaj Glavica. Neprijatelj je imao 5 mrtvih, a zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 5 pušaka i 3000 metaka. I sljedeća tri dana vođene su borbe s legionarima i ustašama na brdima iznad Orahov Dola (pored ostalog, 2. četa je 15. 10. izvršila

63) Napad je izvršila njemačko-ustaška kolona od 300 vojnika, ali su odbijeni uz gubitke od 4 poginula vojnika, 1 ustaški oficir i 20 ranjenih.

64) Todor Radošević, n. d., str. 128.

rušenje komunikacije), tako da su oni u noći 17. oktobra pobjegli prema Slanom.

Tako je brigada i dejstvima u Konavlima i okolici Dubrovnika dala značajan doprinos daljnjoj borbi za oslobođenje Dubrovnika.

Vrhovni je komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito 8. oktobra izdao direktivu da se naredi 29. diviziji da u sadejstvu s dvije brigade 26. divizije, koje su oslobodile Pelješac, oslobodi Dubrovnik.⁶⁵⁾ Vrhovni štab je, razrađujući tu direktivu, naredio štabu 29. divizije da glavninom svojih snaga, u sadejstvu s jedinicama Primorske operativne grupe i s dvjema brigadama 26. divizije oslobodi Dubrovnik i presiječe odstupnicu njemačkih snaga tim pravcem⁶⁶⁾ (računalo se na mogućnost da se njemačke snage iz Albanije i Grčke pokušaju izvlačiti preko Dalmacije i duž jadranske obale na sjeverozapad). Poslije pregrupiranja snaga i koncentracije jedinica, kao i izvršenih priprema, Stab 29. divizije je 15. 10. izdao zapovijest za napad na Dubrovnik.⁶⁷⁾ Bilo je predviđeno da dvije hercegovačke brigade (10 i 12.) 16. oktobra krenu u napad na Dubrovnik, a da 13. hercegovačka brigada zauzme Ravno i da se u rajonu Stona poveže s dijelovima 26. dalmatinske divizije. Druga dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da dijelom snaga oslobodi Cavtat, a potom obalom nastupa ka Dubrovniku.

U širem rajonu Dubrovnika neprijatelj je imao dva bataljona 369. legionarske divizije, jedan mornarički artiljerijski divizion i dijelove mornarice s pomorskim komandantom južne Dalmacije, komandu 9. posadne domobranske brigade s dijelovima dva njena bataljona, i dvije čete 9. ustaške brigade.

Dvije hercegovačke brigade (10. i 12.) otpočele su napad na vanjsku obranu grada, 16. oktobra uvečer. Borbe su trajale cijele noći i slijedeći dan i brigade su zaustavljene na liniji Petrovo Selo - Oštra Glavica - Uskoplje - Krčeto i kod Ivanice, do koje su uspjeli izbiti tokom borbe. Toga dana ujutro (17. 10) 3. bataljon 2. dalmatinske proleterske NOU brigade napao je neprijatelja u rajonu Cavtat i poslije trosatne borbe uspio je neprijatelju nanijeti veće gubitke i prisiliti ga da se povuče ka Dubrovniku. U Cavtatu su zarobljena 23 neprijateljska vojnika, 8 se predalo bez borbe, a tri su ranije pobjegla i predala se 3. bataljonu.⁶⁸⁾

Uvečer, 17. listopada hercegovačke jedinice su produžile napad, a 3. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade nastupao je obalom ka Dupcu. Borbe su trajale cijele noći i tek sutradan prije podne je ovladano Ivanicom, a poslije podne Brгатom i Dupcem, čime je bila slomljena vanjska obrana grada i oko 18,30 sati, 18. oktobra, Dubrovnik je bio potpuno oslobođen. Ulazak jedinica u grad narod je oduševljeno pozdravio. On je još prije oslobođenja, počevši od juna (kada je u brigadu stigla drugarica Fanika Aleksić s još 14 drugova i drugarica) samo u 2. dalmatinsku proletersku brigadu uputio oko 200 svojih sinova i kćeri (koji su stigli u 2. i 5. bataljon). Zahvaljujući djelovanju aktivista i stanovništva u gradu, Nijemci su bili onemogućeni u rušenju važnih objekata (kao što su luka u Gružu, električna centrala, glavna pošta i dr.).

65) Arhiv VII, k. 26, br. reg. 12/7-13. Telegram maršala Tita A. Rankoviću od 8. X 1944.

66) Arhiv VII, k. 1143, br. reg. 7/137-8. Operacijski dnevnik Štaba 29. hercegovačke divizije za period od 21. XI 1943. do kraja 1944.

67) Arhiv VII, k. 1143, br. reg. 25/9.

68) Nikola Padrov, zamjenik političkog komesara čete opisujući u brigadnom listu ovu borbu piše kako je narod oduševljeno dočekivao naše borce i pomagao u razoružanju neprijateljskih vojnika.

Prilikom borbi za oslobođenje Dubrovnika samo 2. dalmatinska proleterska brigada zarobila je preko 280 domobrana, oko 50 Nijemaca i 30 žandara (oružnika), kao i cijelu domobransku muziku s 20 muzičara.⁶⁹⁾ Ovdje treba napomenuti da je još za vrijeme borbi na prilazima gradu neprijatelj otpočeo s ubrzanom evakuacijom i da je uspio brodovima evakuirati za Slano oko 1300 vojnika, a jedan dio je odstupio komunikacijom prema Slanom. Na ovu evakuaciju Nijemci su bili prisiljeni, jer su se dvije brigade 26. dalmatinske divizije noću 15/16. oktobra iskrcale na više mjesta između r. Neretve i Stona i na poluotok Pelješac i odmah izvršile napad, presijecajući komunikaciju Dubrovnik - Metković, a nekoliko dana kasnije u rajonu Ston - Neum - Oštrikovac - Vukov Klanac uništile glavninu 369. legionarske divizije. Na taj način oslobođenju su Dubrovnika doprinjele ne samo jedinice koje su sudjelovale direktno u napadu na grad nego i sve one koje su tome svojim dejstvima značajno pripomogle.

Borci 2. dalmatinske brigade ulaze u Dubrovnik, 18. oktobra 1944.

Oslobođenjem Dubrovnika izvršeno je naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ i to zajedničkim dejstvima 29. i 26. divizije i uz sadejstvo Primorske operativne grupe. Druga dalmatinska proleterska NOU brigada dala je svoj doprinos najprije dejstvima grupe bataljona u okolini Dubrovnika, zatim dejstvima u Konavlima i učešćem 3. bataljona u oslobađanju Cavtata i Dubrovnika.

U oslobođeni Dubrovnik stigao je 19. oktobra 5. bataljon 2. dalmatinske proleterske NOU brigade, a sutradan i jedna četa 2. bataljona. Tu su već bili 3. bataljon i Štab brigade. Dvadeset i prvog oktobra održanje veliki narodni zbor u Mlinima na kome su govorili zamjenik komesara 2. bataljona

69) Obrad Egić, n. d., str. 279.

i komandant brigade. Sutradan je u Dubrovniku održano brigadno savjetovanje, na kome je, pored ostalog, bilo i riječi o predstojećim zadacima brigade.

Poslije oslobođenja Dubrovnika snage 29. hercegovačke divizije usmjerene su ka Metkoviću i dolini r. Neretve, a Primorske operativne grupe ka Boki Kotorskoj.

U Dubrovniku je ostao naš 3. bataljon kao posadni bataljon. Formirana je i komanda grada: komandant - major Đuro Četnik-Jovanović, politički komesar - poručnik Tomislav Žuanić-Taškent i zamjenik komandanta - kapetan Stevo Pećanac.

Štabovi brigade i bataljona u oslobođenom Dubrovniku, oktobra 1944. godine

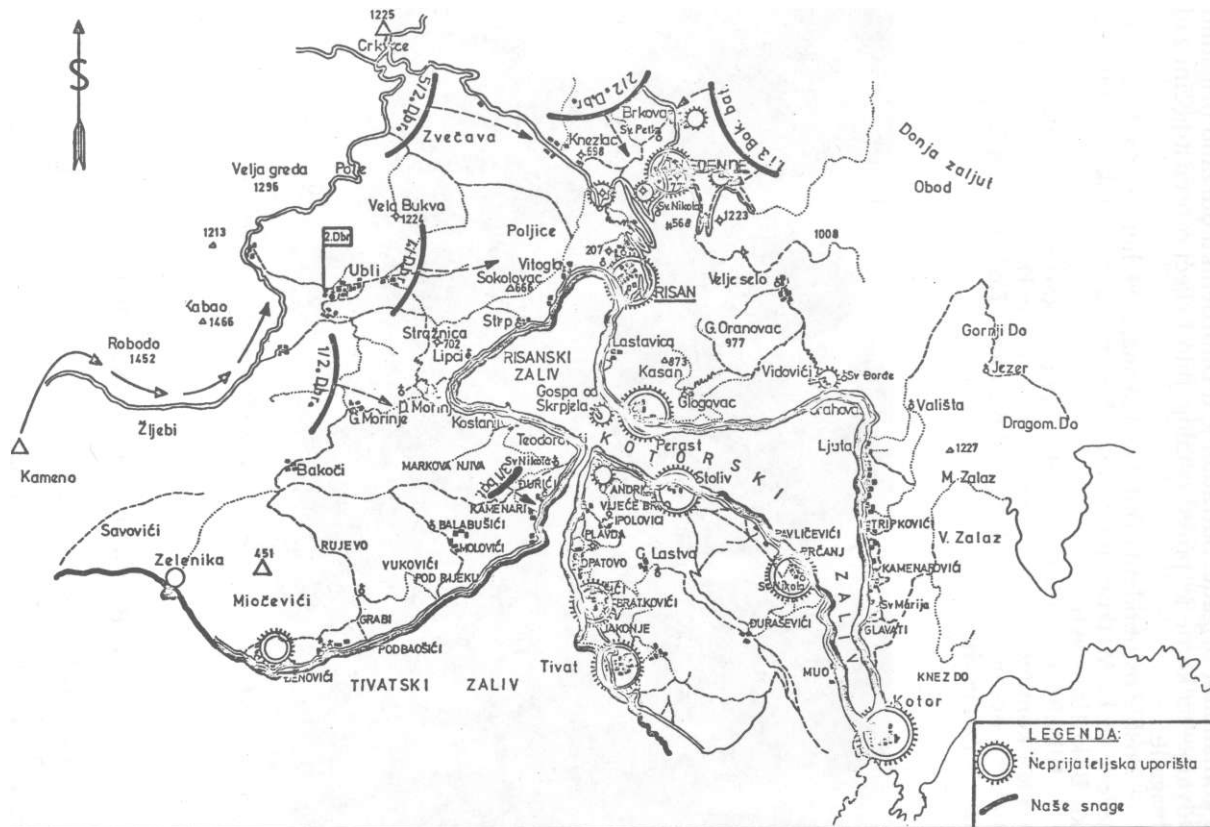
BORBE ZA OSLOBOĐENJE BOKE KOTORSKE

Poslije oslobođenja Grahova (21. 10) od strane crnogorskih brigada (6. i 10), Štab Primorske operativne grupe usmjerava ove dvije brigade prema Cetinju, a 2. dalmatinsku proletersku brigadu na pravac Boke Kotorske.

U vremenu od 21. do 25. oktobra brigada je po bataljonima (bez 3. bataljona) izvršila pokret i stigla u rajon Bokokotorskog zaliva.

Risanski zaliv s jakim uporištima Risan, Ledenice i drugim utvrđenim mjestima branio je 2. bataljon 334. njemačkog puka i dva bataljona talijanskih fašista s pukovskim ojačanjima. Kasnije su ova uporišta ojačana, tako

RASPORED 2. PROLETERSKE DALMATINSKE I 1. BOKELJSKE BRIGADE ZA
 NAPAD NA RISAN I LEDENICE 25. X 1944.

da su 9. novembra stigla kao pojačanje: 1. bataljon 334. puka. 13. i 14. štabna četa, bataljon »crnih košulja« (talijanski fašisti) i 3. divizion 22. artiljerijskog puka.⁷⁰⁾ Sva su uporišta bila jako utvrđena i okružena nizom bunkera, preprekama i minskim poljima. Neprijatelj je koristio i niz starih utvrđenja iz doba Austro-Ugarske, kojih je bilo dosta na vrhovima iznad Boke Kotorske, a i u samoj Boki.

Borbe u Boki Kotorskoj trajale su skoro mjesec dana. Iako je napadala najjakog i utvrđenog neprijatelja, koji je bez obzira na žrtve, uporno branio taj pravac radi mogućeg izvlačenja tim putem, brigada nije imala svoje artiljerije. Bilo je dosta mladih i neiskusnih boraca. Borbe su vođene pod vrlo teškim atmosferskim uvjetima (neprekidne kiše) i na vrlo teškom terenu.

Prve borbe počele su već 26. oktobra. Toga dana 1. bataljon s dvije čete uspio je iznenaditi neprijatelja u uporištu Morinj i zauzeti to uporište, pri čemu je zarobio 20 neprijateljskih vojnika i zaplijenio 4 puškomitraljeza i više pušaka. Istoga dana 4. bataljon napao je na Risan. U Risnu je bilo oko 300 Nijemaca u utvrđenim kućama, rovovima i bolnici, s postavljenim protupješačkim minama na svim mogućim prilazima naselju. Bataljon nije uspio da zauzme utvrđene točke u gradu. Borba se vodila cijele noći 26/27. oktobra, s tim što je 1. bataljon vršio pritisak iz pravca Morinja prema Risnu. Prema podacima iz knjige O. Egića neprijatelj je imao u Risnu 7 poginulih (među njima 3 njemačka oficira), a 4. bataljon je imao 4 poginulih i 9 ranjenih.⁷⁰⁾

Peti bataljon je 27. oktobra uvečer napadao na Ledenice, gdje se nalazilo oko 400-500 neprijateljskih vojnika, dobro utvrđenih i s minskim poljima na prilazima. Istodobno je i 2. bataljon napadao na Greben. Napad nije uspio zbog vrlo jakog otpora neprijatelja iz utvrđenih položaja okruženih minama. Peti bataljon imao je 4 ranjena borca.

U napadu na Risan slijedećeg dana, pored 4. bataljona, sudjeluje 2. bataljon i 1. četa 1. bataljona, ali bez uspjeha.

Toga i slijedećeg dana došao je veći broj novih boraca iz Dubrovnika i Konavala za popunu bataljona (O. Egić piše daje 28. 10. 4. bataljon dobio 50 novomobilisanih boraca).⁷²⁾

Drugi bataljon se 29. oktobra rano ujutro prebacio iznad Risna i stigao u s. Stepan. Slijedećeg dana uvečer njegova 2. četa napala je Nijemce u s. Orahovcu, a 3. četa je ušla u Perast. I slijedeća dva dana vođena je borba s Nijemcima u Orahovcu, odakle su protjerani i bataljon je izbio na komunikaciju Kotor - Risan i 1. studenog stigao u s. Ljuti. U ovim borbama imao je 3 mrtva i 4 ranjena borca.

Peti bataljon 30/31. 10. sudjeluje u akciji na Risan.⁷³⁾

70) Arhiv VII, k. 6, reg. br. 1/5. Operacijski dnevnik 21. brdskog njemačkog korpusa, prijevod.

71) Obrad Egić, n. d., str. 282.

72) Isto, str. 282.

73) U vezi s tom akcijom Jelka Novak je 30. 10. među ostalim zapisala daje u prvi sumrak počela borba koja je trajala cijelu noć, da je na ručku tog dana bilo 8 Engleza (s radio-štabicom) koji su došli da noćasnji napad podržavaju s artiljerijom. Bataljon je imao 5 mrtvih i 6 ranjenih. 31. 10. je zabilježila daje stigla vijest da u Risnu Nijemci ubijaju civilno stanovništvo. To je potvrdila jedna žena koja je uspjela pobjeći s djetetom.

Naime, napade je podržavao dio britanskog artiljerijskog divizona, koji se, po odobrenju Vrhovnog štaba, iskrcao u Dubrovnik nakon njegovog oslobođenja. Slabi putevi i udaljenost vatrenih položaja uticali su na nepreciznost u gadanju. Stoga dejstvo ovih artiljeraca nije imalo nekog većeg efekta.

Prvog novembra 1. bataljon se nalazio u s. Morinj i s dvije čete vršio pritisak na Risan (bataljon je tog i prethodnog dana imao 3 mrtva i 9 ranjenih boraca); 2. bataljon je u borbi tog dana imao jednog mrtvog i jednog ranjenog borca i stigao na komunikaciju prema Kotoru; 3. bataljon je povučen iz Dubrovnika i zadržan na komunikaciji Dubrovnik - Cavtat - Herceg-Novi sa zadatkom da vrši garnizonsku službu i kontrolira obalni pojas; 4. bataljon sudjeluje u blokadi garnizona u Risnu, a 5. bataljon je vršio pritisak na k. 577 (jako kameno-betonsko utvrđenje, stara fortica, na putu između Risna i Ledenica) i od minobacačke vatre imao 1 mrtvog i 1 ranjenog. Uvečer toga dana ponovio je napad na tu kotu, ali nije uspio daje zauzme već je samo nanio neprijatelju gubitke od 5 mrtvih i 25 ranjenih i 5 koji su se predali našim jedinicama.

Grupa boraca 4. bataljona u selu Poljica za vrijeme borbe za Risan, novembra 1944. godine

Početkom novembra 2. dalmatinska proleterska brigada brojila je 1475 boraca i starješina. Stalno su pristizali novi borci (dio boraca nam se priključio iz Boke, iz sela kroz koje smo prolazili, a najveći je broj bio novomobiliziranih boraca iz Dubrovnika, njegove okolice i Konavala), tako daje 19. novembra, i pored brojnih gubitaka, brigada imala 1795 boraca i starješina. Veliki problem popune brigade, koji smo imali u Crnoj Gori počevši od februara pa do septembra, sada je riješen. Ali ova veća popuna izvršena je u jeku najžešćih borbi u Boki Kotorskoj. Među novim borcima bilo je najviše omladine, koji nisu do tada prošli neku vojnu obuku, a bio je i znatan broj bivših legionara - »vražjaka« i domobrana, koji su imali dosta vojničkog znanja i iskustva, ali su prije dolaska u partizane bili pod uti-

čajem neprijateljske propagande i bili u sastavu neprijateljskih formacija. Takva situacija zahtjevala je od svih štabova i komandi, od svih vojnih i političkih rukovodilaca da učine sve kako bi od ovog ljudstva izgradili dobre i iskusne borce koji će biti svjesni ciljeva našeg NOB-a. Zbog toga je poseban značaj imao partijsko-politički rad, koji je i u ovim teškim uvjetima bio vrlo intenzivan. Održavali su se sastanci bataljonskih komiteta KP, partijskih ćelija, aktiva SKOJ-a, bataljonskih i brigadnih komiteta SKOJ-a. Čak su održavani i teoretski partijski sastanci, zatim sastanci sa svim omladinima i borcima, na kojima su redovno i tačno informirani o svim događajima na našem ratištu i na savezničkim frontovima. Posebna pažnja posvećena je borcima, njihovom uključivanju u jedinice, razgovoru s njima da bi se vidjelo što znaju o NOB-u i pravilno im se objasnila linija naše Partije. Iako se taj rad odvijao u izuzetnim prilikama, on je urodio plodom prije svega zbog toga što su članovi Partije, skojevci i stariji borci ne samo rječju nego i osobnim primjerom pokazivali kako se treba boriti protiv okupatora i njegovih kvislinga. Najveći broj novih boraca je pokazao dobru borbenu i veliki dio njih je u tim borbama, dajući svoj život, pokazao i dokazao svoju spremnost da u borbi za slobodu i bolji život dađe sve od sebe. Kada se već govori o partijsko-političkom radu u tim uvjetima, treba naglasiti daje partijska organizacija brigade odmah po dolasku na ovaj teren uspjela uspostaviti kontakte s partijskim aktivistima, koji su ilegalno djelovali u garnizonima i mjestima gdje su bile neprijateljske snage (kao npr. u Risnu, Perastu, Kotoru i dr.), što nam je kasnije znatno olakšalo izvršenje određenih vojnih zadataka.

Od 1. novembra pa sve do 22. novembra nastavljaju se krvave i žestoke borbe 2. dalmatinske proleterske i 1. bokeljske brigade za oslobođenje Risna, Ledenica, i drugih uporišta u Boki Kotorskoj. Prvih šest dana novembra napade na Risan i k. 577 vršile su naizmjenično jedinice 2. dalmatinske proleterske brigade i to najprije 1. bataljon (2. 11) pa zatim 1. i 5. bataljon (3. 11), 4. bataljon (4. i 5. 11. i 6. 11. zajedno s 1. bataljonom). U toku tih borbi bataljoni su uspjeli ući u Risan, ali zbog žilave borbe Nijemaca iz utvrđene zgrade bolnice nisu ga uspjeli zauzeti. U tim borbama bataljoni 2. dalmatinske proleterske brigade imali su 10 poginulih i 41 ranjenog. Najviše ih je nastradalo od nagaznih mina. Šestog novembra neprijateljska artiljerija s poluotoka Luštica, koja je tukla naše položaje, pogodila je zgradu brigadnog saniteta gdje je teže ranjena drugarica, poručnik Karmela Milošević, koja je kasnije podlegla ranama.⁷⁴⁾

Drugi bataljon se od 1. do 7. novembra nalazio u s. Ljuti i u s. Dobroti, orijentiran prema Kotoru. Šestog novembra Nijemci su tukli artiljerijskom vatrom Ljuti i Dobrotu. Te noći su izvršili pritisak od Kotora da bi skrenuli našu pažnju, odakle smo inače očekivali napad, ali su istodobno s manjim brodovima ujutro rano izbili pred s. Ljutu i iskrcali se u s. Orahovac. U napad 7. 11. ujutro krenulo je oko 700 njemačkih vojnika i to iz pravca Kotora i morskim putem iskrcavajući se u pozadinu bataljona. Istodobno je na bataljon otvorena žestoka artiljerijska vatra s položaja iz rajona Vrmca, Mula, Prčnja i Stoliva, a s flakovima s brodova, koji su prišli Ljutoj i Orahovcu, tukli su direktno po našim jedinicama. Bataljon se našao u okruženju. Cijeli dan je vođena borba i tek predvečer se uspio izvući na položaje iznad

74) Nepunu godinu dana prije toga, kod Nove Varoši je poginuo i njen drug Tomo Milošević, desetar 1. čete 2. bataljona.

Orahovca kod sela Zalazi.⁷⁵⁾ U ovoj borbi bataljon je pretrpio gubitke od osam mrtvih (među njima i komandir čete Stevo Dvokić) i 17 ranjenih. Neprijatelj je imao gubitke (od 5-7. XI) 10 mrtvih, 40 ranjenih i 5 dezertiralo.⁷⁶⁾ Borba je trajala i noću 7/8. 11. i nastavljena je sutradan, kada je pred kraj dana neprijatelj uspio stići do Perasta, da razbije blokadu Risna i s ovim snagama pojača garnizone u Risnu i Ledenicama.

Komandant Primorske operative grupe Radimir Babić s komandantima 2. dalmatinske proleTERSke brigade Obradom Egićem i 1. bokeljske brigade Vašom Jovanovićem, razmatraju plan napada na njemačko utvrđenje u selu Ledenicama u Boki Kotorskoj, novembra 1944. godine

U borbama s ovom neprijateljskom kolonom, koja se borila u Risnu, 4. bataljon je 9. 11. imao gubitke od 4 poginula i 3 ranjena. Sutradan 5. bataljon napada k. 577. Tada je ranjen politički komesar 1. čete i još jedan borac. Neprijatelj 11. novembra, uz pojačanje, napada 5. bataljon. Odbijen je uz gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih. Međutim, i 5. bataljon imao je osjetne gubitke: 6 poginulih i 10 ranjenih.

Prva bokeljska brigada je 14. novembra zauzela Grkovac i još neka uporišta sjeverno od Ledenica. Šesnaestog novembra dva bataljona ove brigade i 5. bataljon 2. dalmatinske proleTERSke brigade vrše do tada najjači napad na Ledenice. Iako je neprijatelj prethodnih dana pojačao ovo uporište, sada su i naše snage koje napadaju brojnije. Što je najvažnije, 1. bokeljskoj brigadi su pridata i dva brdska topa. Peti bataljon 2. dalmatinske proleTERSke brigade vrši napad pravcem k. 664, gdje se nalazi jako utvrđe-

75) Za vrijeme ovih borbi i izvlačenja penjući se uz strme stijene, ravne skoro kao žid, borci su bili odlična meta za flakove, koji su gađali s brodova.

76) Arhiv VII, k. 6, reg. br. 1/5. Operacijski dnevnik 21. brdskog njemačkog korpusa (prijevod).

nje, stara tvrđava, izgrađena na dva kata, s podzemnim skloništima, rovovima, a oko nje čist teren »zasijan« minama. Nijemci koji su ga branili imali su izobilje municije, dosta automatskog oružja i ručnih bombi, velike zalihe hrane i druge opreme te su bili pripremljeni na dugotrajnu obranu. U prvom napadu, noću 15/16. 11. bataljon je imao 4 ranjena mitraljesca, a u napadu slijedeće noći 13 ranjenih i 5 poginulih. Borba se vodi i slijedećeg dana i slijedeće noći i 5. bataljon u toku borbe zauzima nekoliko bunkera, da bi 18. novembra oko podne konačno zajedno s jedinicama 1. bokeljske brigade zauzeo Ledenice. U toku borbe neprijatelj se poslužio lukavstvom i iskoristio bijele zastave i kad su bokeljski bataljoni krenuli otvorio je vatru na njih iz hotela i nekih zgrada. Tada su privučena dva topa i s nekoliko ispaljenih granata direktno u hotel, a Nijemci su bili prisiljeni da se predaju. Zarobljeno je 355 njemačkih vojnika i oficira, 145 ih je poginulo, a oko 190 ranjeno, a zaplijenjeno je dosta ratnog materijala: 2 topa, 5 minobacača, 35 mitraljeza, 37 mašinki, 34 pištolja, 380 pušaka i dr. Na taj način je glavnina 334. njemačkog puka bila uništena. I naši gubici su bili veliki: iz jedinica 1. bokeljske brigade je 37 poginulo, a 71 ranjen, a iz 5. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade 12 je poginulo i 29 ranjeno.⁷⁷⁾

Dvadesetog novembra Nijemci pokušavaju prodor iz Risna prema Ledenicama. Sačekao ih je 4. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade (tada je u bataljonu teško ranjen komandir čete Aleksandar Curuvija, a poginuo jedan vodni delegat).

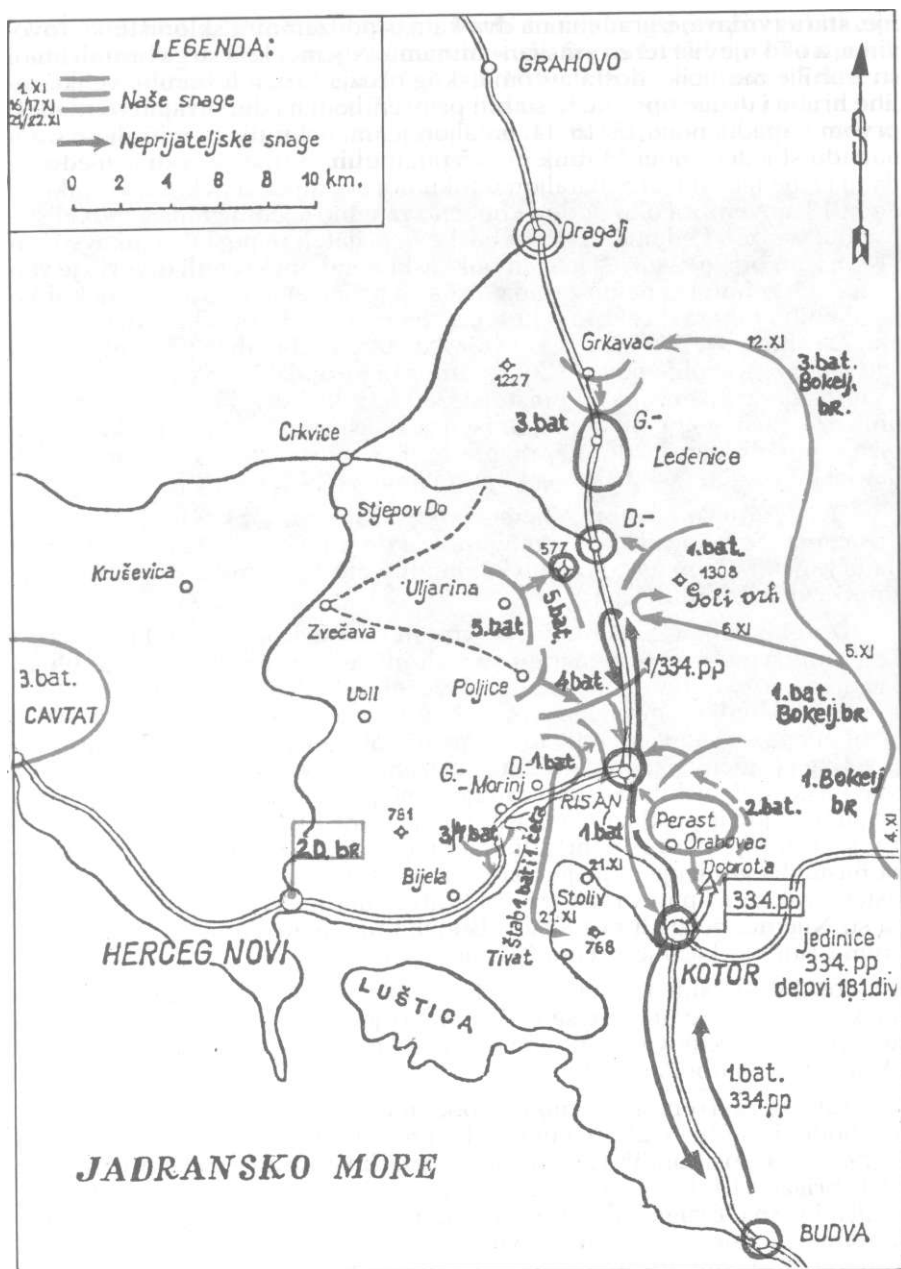
Drugi bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade je 18. 11. uvečer s 3. četom izvršio napad na Orahovac, ali nije uspio (imao je 1 poginulog i 2 ranjena borca). Bataljon je zatim povučen u Ledenice i u noći 21/22. zajedno s 4. bataljonom napao Risan. Prvi bataljon njemačkog 334. puka je razbijen, pa su se njegovi dijelovi u paničnom bijegu povlačili ka Kotoru. Zarobljen je njemački komandant garnizona u Risnu s još nekoliko vojnika Nijemaca i talijanskih fašista, a zaplijenjeno je dosta oružja i vojne opreme. Drugi bataljon je produžio za Perast i oko podne 21. novembra stigao u Kotor, koji su Nijemci već napustili. Nakon dolaska u Kotor 1. četa 2. bataljona nastavlja gonjenje neprijatelja prema Trojici, starom utvrđenju na uzvišici i raskršnici puteva za Cetinje i Budvu, ali snažna eksplozija najavljuje da su Nijemci porušili put Kotor-Budva i napustili Trojicu povukavši se prema Budvi i kasnije prema Ulcinju.

Još dok su vođene završne borbe za Risan, Štab 1. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade se s jednom svojom četom iskrcao u Tivat, ali se neprijatelj već povukao prema Kotoru. Nastavili su da ga gone, ali je već i Kotor bio oslobođen.

Tako je završeno konačno oslobođenje Bokokotorskog zaliva. U tom oslobođenju sudjelovali su najprije dijelovi 10. hercegovačke brigade (koji su 29. X 1944. oslobodili Herceg-Novi),⁷⁸⁾ zatim 2. dalmatinska proleterska NOU brigada i 1. bokeljska brigada, koje su vodile žestoke borbe oko Ledenica i Risna. Druga dalmatinska proleterska NOU brigada skoro je mjesec dana u dugim i krvavim borbama sudjelovala u oslobađanju Ledenica, oslobodila Morinj, Risan, Perast, Tivat i Kotor. U tim borbama iz brigade je poginulo 59 boraca i bilo ranjeno 136 (skoro pola ranjenih je nastradalo

77) Arhiv VII, k. 846. Dnevnik brigade, podaci za 18. XI 1944.

78) Vojna enciklopedija, knj. 3, str. 553, Beograd 1960.

Borba za Risan i Ledenice novembra 1944.

Izvor: B. Obradović, n. d.

od nagaznih protupješađijskih mina). Ona je uspješno i časno izvršila zadatak koji je pred nju bio postavljen.

Najteže borbe bile su za Ledenice i Risan.

Oslobodenjem Kotora, 1. bokeljska brigada je dobila zadatak da dalje goni neprijatelja i ona 22. 11. oslobađa Budvu, a 26. 11. Ulcinj.

Zarobljeni Nijemci koje su 2. dalmatinska proleTERSka brigada i 1. bokeljska brigada zarobili prilikom oslobodenja Boke Kotorske, novembra 1944.

Druga dalmatinska proleTERSka NOU brigada dobila je zadatak da dva bataljona (1. i 2.) zadrži u Tivtu, a da tri bataljona uputi za zatvaranje pravca Nikšić - Vilusi - Trebinje. Treći bataljon je izvršio pokret u Nikšić 23. 11, a 1. bataljon se 26. 11. pomjerio na prostor Cavtat - Mlini. Do drugih promjena nije došlo, jer je u međuvremenu stigla naredba Štaba Primorske operativne grupe od strane Vrhovnog štaba da brigada treba da se prikupi u Dubrovniku i da ulazi u sastav 8. dalmatinskog korpusa. Ta vijest je stigla do bataljona već 26. 11.

Dvadeset i sedmog novembra iz brigade je otišlo 16 Čerkeza. Oni su ušli u Ruski bataljon koji je formiran pri Štabu 2. korpusa. Brojao je oko 166 vojnika i oficira i pridodat je 5. crnogorskoj proleTERSkoj brigadi.

Do 28. novembra svi bataljoni su stigli u rajon Dubrovnik - Mlini - Cavtat. Treći bataljon je bio na prostoru Gruž - Dubrovačka rijeka, 1. bataljon u rajonu Mlini, 2. bataljon i brigadna bolnica u Cavtatu, a ostali bataljoni u Dubrovniku.

Nakon borbi brigade u Crnoj Gori Ljubo Vučković, prvi komandant brigade je o toj brigadi i njenim borcima zapisao:

»... Druga dalmatinska je stekla veliki ugled u crnogorskom narodu. Pričalo se a i danas se priča da takvih junaka nijesu nikada vidjeli. I ne samo što su bili za primjer po junaštvu već i po odnosu prema narodu i narodnoj imovini. Stoga je brigada stekla ogromnu popularnost i veliki ugled.«⁷⁹⁾

POPUNA, REORGANIZACIJA P ODMOR BRIGADE

Osnovni zadatak brigade, pored vršenja garnizonske službe i obezbjeđenja dijela obalnog pojasa, bio je da se popuni, sredi, reorganizira, organizira vojno-stručna nastava, prije svega uvježbavanje novih boraca, da se radom štabova i komandi po svim sektorima brigada što bolje pripremi za buduće zadatke.

Nakon pristizanja brigade na ovo područje odmah je počela popuna novomobiliziranim borcima i to traje tokom cijelog decembra. Peti bataljon je već 27. 11. dobio 150 novih boraca, a tri dana prije formirana je njegova prateća (mitraljeska) četa.

Prvog decembra brigada je brojila 2.123 borca i starješine, a do kraja decembra narasla je na 2.363 borca i starješine (a to je trostruko više nego tri mjeseca prije toga, ili, radi poređenja, skoro tri puta više nego prilikom formiranja brigade). Po nacionalnom sastavu bilo je: 1724 Hrvata, 245 Srba, 108 Muslimana, 101 Crnogorac, 18 Slovenaca, 151 Talijan, 14 Rusa i 2 Nijemca. Najviše je bilo Hrvata i to iz južne Dalmacije (prilikom formiranja imala je najviše boraca iz sjeverne i srednje Dalmacije i 128 Ličana, a sada se popunila i iz ovog kraja Dalmacije). Po socijalnom sastavu je bilo: 810 radnika, 1208 seljaka, 238 intelektualaca, 25 obrtnika, 32 namještenika i srednjoškolaca i 50 ostalih zanimanja. Po socijalnom sastavu bilo je i dalje najviše seljaka, ali je znatno povećan procenat radnika i intelektualaca, nego što je to bilo prilikom formiranja brigade. Najviše novih boraca bilo je iz Dubrovnika, Župe Dubrovačke i Konavala. Naoružanje brigade je bilo jače nego ikada od formiranja - bilo je 1.468 pušaka, 203 puškomitraljeza, 26 teških mitraljeza, 190 mašinki, 9 teških minobacača i 18 lakih minobacača.

Krajem novembra, a to je otprilike vrijeme dolaska u Dubrovnik, brigada je imala oko 190 članova Partije, oko 50 kandidata za Partiju i oko 250 članova SKOJ-a. (Prema izvještaju politodjela Primorske operativne grupe upućenog Centralnom komitetu KPJ 24. novembra).⁸⁰⁾ To je bio najmanji postotak organiziranih komunista i mladih komunista (skojevaca) u odnosu na ukupno brojno stanje brigade, počevši od njenog formiranja do sada. Broj organiziranih se smanjio zbog gubitaka u borbama i odlaska velikog broja kadrova iz brigade. Pred partijsko-političkim kadrom i pred članovima Partije, kandidatima i skojevcima stajali su novi i složeni zadaci, koji su zahtijevali mnogo rada i teoretskog znanja. #

Početkom decembra u brigadu je u Dubrovnik došao politički komesar 8. korpusa Boško Šiljegović koji ju je preuzeo od Štaba 2. kor-

79) Ljubo Vučković, n. d., str. 151-152.

80) Zbornik, tom IX, knj. 7, dok. br. 118.

pusa i uključio u 9. dalmatinsku diviziju. Zatim se upoznao sa stanjem, obišao neke partijske organizacije i održao 4. decembra sastanak sa Štabom brigade i svim štabovima bataljona na kome je odao priznanje brigadi⁸⁰ i složio se s orijentacijom za budući rad u brigadi.

U toku decembra rađeno je puno na uvježbavanju novih boraca. Održana su po svim bataljonima bojeva gađanja, itd. Radilo se i na sređivanju evidencije oficira, podoficira i boraca, posebno su traženi podaci za mornare-specijaliste, za oficire bjv. i domobranstva koji su bili mobilizirani ili nedavno prešli u naše jedinice. To su bili složeni poslovi, jer je među novomobiliziranim bilo i pojedinaca koji su služili u raznim službama okupatora i kvislinga ili u njegovim oružanim formacijama, a u tim ratnim uvjetima teško je bilo ustanoviti kakvo je bilo njihovo držanje ranije i što su činili. Zbog toga se moralo voditi računa i kakvi poslovi im se mogu povjeriti.

Bilo je i nekoliko slučajeva dezerterstva, onih koji su pobjegli svojim kućama, i to pred polazak brigade iz Dubrovnika. Između 22. i 25. decembra pobjeglo je kućama 10 novomobiliziranih boraca iz dubrovačkog okruga. S obzirom na jedan dio sastava novog ljudstva to se moglo i očekivati i za to su poduzimane sve mjere počevši od političkog rada pa do izuzetnih oštrih kazni kako bi se to spriječilo.⁸²⁾

Partijsko-politički rad u jedinicama bio je vrlo dinamičan. Održavane su političke konferencije, predavanja, redovno se informiralo borce, održavani su sastanci sa cjelokupnim sastavom bataljona (komandant brigade govorio je na sastancima bataljona, a i ostali brigadni rukovodioci su išli po bataljonima i četama) na kojima je govoreno o njihovim obavezama i ponosu što su borci proleterske brigade i kako treba da se ponašaju da bi opravdali taj časn timer naziv. Održavani su brojni partijski i skojevski sastanci, kako radni tako i teoretski.⁸³⁾

Održane su mnoge priredbe i mitinzi s narodom u povodu proslave značajnih događaja (godišnjica II zasjedanja AVNOJ-a i dr.). Jedna od značajnih manifestacija bila je smotra i defile brigade na Stradunu 10. 12. kada je govorio komandant brigade i kada su dodijeljena prvi put odlikovanja borcima brigade (149 boraca i rukovodilaca odlikovano je Ordenom za hrabrost, a 65 Medaljom za hrabrost.⁸⁴⁾). U svim ovim manifestacijama kao i na drugim poslovima od značaja za pripreme brigade naše komande vrlo su uspješno surađivale s Mjesnim komitetom KPH, organima narodne vlasti i organizacijama JNOF-a u Dubrovniku.

81) Obrad Egić, n. d., str. 293 (fusnota 201).

82) Obrad Egić, n. d., str. 294. (fusnota 203).

U svom neobjavljenom dnevniku na osnovi odluke suda Jelka Novak je zapisala da je pred 5. bataljonom 9. 12. strijeljan jedan dezertjer. Takvih slučajeva bilo je i kasnije prilikom pokreta brigade i borbi kod Širokog Brijega (sada Listiće).

83) Prema bilješkama Branka Milinkovića održana su dva sastanka partijskog rukovodioca brigade sa sekretarima bataljonskih komiteta Partije; dva sastanka bataljonskog komiteta u 2. bataljonu i jedna konferencija svih komunista bataljona; svaka partijska jedinica održala je tri do pet sastanaka; održan je sastanak Brigadnog komiteta SKOJ-a i više sastanaka bataljonskih komiteta SKOJ-a. Samo u 5. bataljonu bilo je šest takvih sastanaka, zatim brojni sastanci aktiva i si. U toku prosinca primaju se i novi članovi Partije (uglavnom stari borci, pa čak i neki koji su u brigadi od njenog formiranja, što je bio propust partijske organizacije) i novi članovi SKOJ-a (iz redova onih omladinaca koji su se istakli u prethodnim akcijama).

84) Obrad Egić, n. d., str. 293 i 294.

Kulturno-prosvjetni rad (rad odbora, izdavanje džepnih novina i listova, predavanja, priredbe i dr.) kao i sportska aktivnost (nogometne utakmice i druga takmičenja) bili su vrlo razvijeni, čemu su pridonijeli i mnogi novi borci, koji su se i tada i kasnije isticali u tome radu.

Parada brigade u Dubrovniku, koncem 1944. godine

Organizacija intendanture, snabdjevačkih i tehničkih službi, kao i saniteta unaprijeđeni su u čemu su također dali doprinos i novi borci.

Najveći broj novih boraca je u kasnijim borbama pokazao i svoju svijest i junaštvo, a veliki broj njih je dao i svoj život. Zbog toga Dubrovčani s pravom mogu biti ponosni na njih i na brigadu, koja je od dolaska u Dubrovnik postala i njihova.

Za vrijeme boravka u Dubrovniku brigada nije imala nekih borbenih akcija, osim što je 2. bataljon uputio 11. 12. jednu četu na prostor Čilipi - Gruda zbog pojave oko 40 ustaša tzv. »Bijela zvijezda«. Ustaše su se pri pojavi čete razbježali. Kasnije su ih pohvatali organi narodne vlasti s terena Grude.⁸⁵⁾

U decembru su izvršene neke kadrovske promjene u brigadi i komandi grada Dubrovnik. Obrad Egić je premješten u Beograd, a za komandanta brigade postavljen je Bruno Vuletić; za načelnika Štaba brigade Branko Mirković; umjesto Nikole Mihaljevića, koji je otišao za Bosnu, za zamjenika političkog komesara brigade postavljen je Nikola Sinobad; za komandanta 1. bataljona Pajo Mrkić; za komandanta 2. bataljona Vaso Crnogorac, za zamjenika komandanta 2. bataljona Tode Čolović; umjesto Nikole Novako-

⁸⁵⁾ Branko Obradović, n. d., str. 291.

vića, koji je premješten u Brigadu KNOJ, za komandanta 4. bataljona postavljen je Jovan-Jošo Škorić, itd. Iz Komande grada premješten je Đuro Četnik-Jovanović u Štab 8. korpusa, a za komandanta grada postavljen je Bogdan Pecotić. Bilo je još dosta kadrovskih promjena u bataljonima i četama brigade krajem decembra i početkom narednog mjeseca. Tada je umjesto Miljenka Grubelića za političkog komesara 2. bataljona došao Ante Kranjac, a umjesto Branka Milinkovića, koji je premješten u Štab 9. divizije, za zamjenika političkog komesara 2. bataljona postavljen je Čedo Marić, itd.).

Boravak u Dubrovniku često se naziva odmorom. Bio je to u izvjesnom smislu odmor poslije prethodnih borbi. U stvari, odvijala se je jedna intenzivna djelatnost na borbenoj pripremi jedinica.

Nakon svih ovih priprema, koje su trajale oko mjesec dana, brigada je prema naređenju Štaba 9. dalmatinske divizije krenula 31. decembra u njen sastav i stigla 5. februara 1945. godine na prostor Cerov Dolac - Gruda, gdje je ušla u sastav divizije.